

ΤΟ ΕΝΤΥΠΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ

15ος - 19ος ΑΙΩΝΑΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
Δελφοί, 16 - 20 Μαΐου 2001

ΚΟΤΙΝΟΣ
ΑΘΗΝΑ 2004

ISBN 960-86-805-9-X

Τὸ Διεθνὲς Συνέδριο
πραγματοποιήθηκε
χάρη στὴν εὐγενικὴ χορηγία
τοῦ
ΔΗΜΗΤΡΙΗ ΚΟΝΤΟΜΗΝΑ

Ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια
Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης
Κωνσταντῖνος Σπ. Στάικος

© ΚΟΤΙΝΟΣ Α.Ε., 2004
Π. Ἀραβαντινοῦ 10, 106 74
Τηλ.: 210 722 7714, 210 722 3722,
Fax: 210 723 2754, e-mail: kotinos@libraries.gr

ISBN 960-86-805-9-X

ΤΟ ΕΝΤΥΠΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ

15ος - 19ος ΑΙΩΝΑΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Δελφοί, 16 - 20 Μαΐου 2001

THE PRINTED GREEK BOOK

15TH - 19TH CENTURY

ACTS OF THE
INTERNATIONAL CONGRESS
Delphi, 16 - 20 May 2001

ΑΘΗΝΑ 2004

«ΤΙ ΟΡΙΖΕΙΣ, ΤΙ ΠΡΟΣΤΑΖΕΙΣ;
ΘΕΛΕΙΣ ΝΑ ΑΓΟΡΑΣΗΣ ΒΙΒΛΙΑ; ΕΧΟΜΕΝ».

Τα περισσότερα δίγλωσσα λεξικά τσέπης της εποχής μας συμπεριλαμβάνουν σύντομους διαλόγους για μια πρώτη επικοινωνία. Το φαινόμενο αυτό όμως μαρτυρείται και στα πρώτα τυπωμένα λεξικά που περιέχουν τα δημώδη και νέα ελληνικά. Στη μελέτη αυτή θα παρουσιαστούν ορισμένα παραδείγματα από τα λεξικά τα τυπωμένα στη Βενετία ως τον 19ο αιώνα, για να δείξω ότι οι διάλογοι αυτοί δεν είναι μόνο από τα λίγα δείγματα ομιλούμενης ελληνικής γλώσσας που έχουν σωθεί, αλλά περιέχουν και χρήσιμες κοινωνιογλωσσολογικές πληροφορίες, οι οποίες μας δίνουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουμε καλύτερα την ιστορία των λεξικών της νεοελληνικής γλώσσας και των ανθρώπων που είχαν με αυτή τη γλώσσα στενή επαφή, είτε γιατί ήταν ελληνόφωνοι, είτε γιατί είχαν ανάγκη να επικοινωνήσουν με ελληνόφωνους.¹

Στην *Corona Preciosa* (Βενετία 1527),² που αποτελεί όπως είναι γνωστό

1. Η μελέτη αυτή αποτελεί συνέχεια της εργασίας μου «Appunti di lessicografia in greco volgare. Ine calliteri i praxis apo tin taxin», *Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης - Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ηράκλειο 2000, σ. 107-139. Εδώ παρουσιάζονται μερικοί διάλογοι οι οποίοι υπάρχουν στα λεξικά που περιγράφονται σε εκείνη τη δημοσίευσή μου. Δεν επαναλαμβάνονται, εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις, οι υποσημειώσεις. Οφείλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον Τριαντάφυλλο Σικλαβενίτη, ο οποίος με τη γνωστή του επιστημονική σοβαρότητα (και εξίσου γνωστή φιλική διάθεση) με βοήθησε σε πολλά σημεία. Για την τελική μορφή του κειμένου αυτού η ευθύνη είναι δική μου.

2. Θ. Ι. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466ci.-1800)*, τ. Α', Αθήνα 1984, αρ. 1797-1802 (στη συνέχεια ΕΒ). E. Follieri, «Su alcuni libri greci stampati a Venezia nella prima metà del Cinquecento», *Contributi alla storia del libro italiano. Miscelanea in onore di Lamberto Donati*, Leo Olschki, Φλωρεντία 1969, σ. 128-130. M. Vittì, «A proposito dei fraγκοχιώτικα», *Αθηνα* 65 (1961), σ. 239-240, και ο ίδιος, *Nicola Sofianòs e la commedia dei Tre tiranni di A. Ricchi*, Νάπολι 1966, σ. 28-29 και σημ. 3. E. Layton, *The Sixteenth Century Greek Book in Italy. Printers and Publishers for Greek World*, Βενετία 1994, (Biblioteca dell'Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Post-bizantini di Venezia, 16), σ. 209, 404-405. Βλ. και H. Tonnet, «La Corona Preciosa (1527): édition du texte et étude des emprunts latins et néo-latins», *Cahiers Bal-*

το πρώτο τυπωμένο λεξικό της δημόδους ελληνικής γλώσσας, υπάρχουν σπάρ-
γανα διαλόγου με τις εξής φράσεις:

Ἐκείνη πλέο, ἀρχὴ κάμνει, ἄς πάμε, γιατί δὲν ἔνε, γιατί δὲν θέλεις, γιατί ὄχι,
γιὰ τοῦτο, τὸ γύρο γύρο, εἰς τὸ θέλημά μου, ἔλα μετὰ ἐμένα, ἕνα πράγμα,
ἔνε πράγμα ὁμορφον, ἔρχεσαι σύ, ἤθελε νὰ κάμει, ἤμπορεῖ νὰ ἔνε, θέλεις νᾶλ-
θες, θέλεις νὰ μεταδώσεις, θέλω νὰ κάμω, καλῶς τὰ κάμνετε, καλὴ μέρα, καλὴ
σπέρα, κερδαίνω βίον, μετὰ χαρῶς, μία φορά, πᾶσα πράγμα, τὸ περίσσευμα τῆς
πωλῆς, ποιὸς ἄνθρωπος, πόσες φορές, σκέπασμα σπιτιοῦ, σύρε ἐκεῖ, σύρε νὰ
κοιμηθεῖς, σύρε νὰ βγάλεις κρασί, τὰ ἄκρα κομμένος, χρειά ἔναι.

Παραδείγματα τέτοιου είδους υπάρχουν και σε άλλες γλωσσικές μαρτυ-
ρίες του 15ου αιώνα. Αναφέρω το λεγόμενο λεξικό του William Wey (1458)
(*woman haue ye goyd wyne, geca esse calocrasse, γυναικα ἔχεις καλὸ κρασί,
tel me the way, dixiximo (sic) strata, δείξε μου στράτα*), και εκείνο του
Arnold von Harff (1496) (*κυράτζα γαμίσω σένα ἐγώ, woman shalli I marry
you? kyratza gamyisso sena ego, πόσα σόλδια, posse soldija*) που επιμελήθηκε
ο Emanuele Banfi.³ Μια σημαντική μαρτυρία διαλόγου στα ελληνικά του 15ου
αιώνα βρίσκεται σε δύο χειρόγραφα (Aya-Sofya - Bibliothek, Istanbul,
4.749-4.750), τα οποία περιλαμβάνουν εγχειρίδια για τα αραβικά, περσικά, ελ-
ληνικά και σερβικά.⁴ Οι ελληνικές εκφράσεις που υπάρχουν εδώ είναι σε αρα-
βική γραφή.⁵ Πρόκειται για ένα βοήθημα για την εκμάθηση των αραβικών και

kaniques 19 (1993), σ. 65-117. Δεν μπόρεσα να συμβουλευτώ τη διατριβή του K. Gheorgudis, *La Lexicographie dunéogrec de Sabio (1527) à Coray (ci. 1800)*, Στρασβούργο 1992. Λίγα στοιχεία για το λεξικό αυτό, D. J. Georgacas - B. Georgacas, «The Lexicography of Byzantine and Modern Greek» (Fr. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand, L. Zgusta), *Wörterbücher, Dictionnaires, Dictionnaires, Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, De Gruyter, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1990, σ. 1.705-1.713, κυρίως σ. 1.705. Για την *Corona*, βλ. και C. Stevanoni, «La Grande Stagione dei Libri Greci», *Il Mestier de le Stamperie de i Libri. Le Vicende e i Percorsi dei Tipografi di Sabbio Chiese tra Cinque e Seicento e l'opera dei Nicolini, Sabbio Chiese*, 2002, σ. 90-92.

3. E. Banfi, *Quattro «lessici neogreci» della Turcocrazia, Notizie di interesse linguistico nelle relazioni dei viaggiatori in ambiente romeico tra i secoli XVI e XVII*, *Materiali Universitari, Lettere* 51, Μιλάνο 1985. Wey, σ. 28-51, von Harff, σ. 52-54.

4. *Eine Sprachlehre von der hohen Pforte, Ein arabisch-persisch-griechisch-serbisches Gesprächslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle für die Geschichte der serbischen Sprache*, mit Beiträgen von Tilman Berger, Christoph Correll, Günther S. Henrich und Werner Leffeldt, *Slavistische Forschungen* 57, Böhalu Verlag, Κολομία-Βιέννη 1989.

5. *Eine Sprachlehre von der hohen Pforte*, 5.3. «Analyse des griechischen Textes», 5.3.1. «Graphematische Analyse», σ. 53-65, «Distribution und Häufigkeit der Vokal-

των περσικών και απευθύνεται σε Ελληνόπουλα ή σε παιδιά με μητρική γλώσσα τα σερβικά. Παρουσιάζω μόνο λίγα παραδείγματα:

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ πολυελέου, τοῦ ἐλεήμονος, ὁ αἶνος τῷ Θεῷ, τῷ Κυρίῳ τῶν κτίσεων καὶ ἡ εὐχὴ ἐπὶ τῷ ἀποστόλῳ αὐτοῦ Μωάμεθ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ τῷ καθαρῷ παντί (σ. 75). Φέρε νερόν, ἵνα πλύνω τὰς χεῖρας μου. Δός μοι τὸ μανθίλιν. Σίμωσον εἰς ἐμᾶς τὴν τράπεζαν καὶ ἐπίεις αὐτῇ ἄρτον καὶ ἄλας καὶ τροφᾶς καὶ κάρδαμα καὶ ῥεπάνι. ὦ φίλε μου φάγε μὲ τῇ δεξιᾷ μὴ φάγε τῇ ἀριστερᾷ. Σίμωσον πρὸς ἐμᾶς λόχρον. Οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ ἔλαιον οὐδὲ φτιλίω (...) (σ. 112-113). (...) Πόθεν ἦλθες, ὦ παλληκάρω; Ἦλθον ἐκ τοῦ φόρον. Ἄρα εἶδες τὸν ἀδελφόν μου; Ναί, εἶδα τον, ἐγόραζεν ἀπίδια καὶ σταφύλια καὶ μῆλα καὶ ῥόδια (σ. 174-175). (...) Ὑπάγω εἰς τὴν τελειότητα τοῦ παιδαγωγοῦ. Τί μανθαίνεις παρ' αὐτοῦ; Μανθάνω τὴν λογικὴν καὶ τὸ ψήφισμαν καὶ τὰς ἐπιστολάς καὶ τὰ ποιήματα. (...)

Θα ήθελα εδώ να αναφέρω απλώς το *Rasūlid Hexaglot* (το οποίο εκδόθηκε πρόσφατα και περιλαμβάνει λήμματα στα αραβικά, περσικά, τουρκικά, ελληνικά, αρμενικά και μογγολικά), όχι μόνο γιατί θεωρείται «the most extensive transcription text of Middle Greek»,⁶ αλλά επίσης γιατί «the Greek vocabulary of the Hexaglot is clearly based on spoken language». Το ανώνυμο αυτό λεξικό, που χρονολογείται κατά την εποχή του Ιωάννη Παλαιολόγου (1341-1391), περιλαμβάνει αρκετά ελληνικά λήμματα, δεν έχει όμως δείγματα διαλόγου.⁷

Δείγματα προφορικού λόγου υπάρχουν και στην *Opera Nuova de Vocaboli Turcheschi, et Gregheschi, liquali sono dischiarati in lingua Italiana, con li suoi numeii. Composta per Bortolomeo Venetiano* και στο *Vocabulario Nuovo con il quale da se stessi si puo benissimo imparare diversi linguaggi, cioè Italiano et Greco, Italiano et Turco, Italiano et Tedesco et di nuovo con som-*

grapheme», σ. 66-70· A. Bombaci, «Il "Liber Graecusi", un cartolario veneziano comprendente inediti documenti ottomani in greco (1481-1504)», *Westöstliche Abhandlungen, Rudolf Tschudi zum siebzigsten Geburtstag überreicht von Freuden und Schülern*, Herausgegeben von Fritz Meier, Wiesbaden 1954, σ. 288-303.

6. *The King's Dictionary. The Rasūlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*, translated by Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti and Edmund Schütz with introductory essays by P. B. Golden and Thomas T. Allsen, edited with notes and commentary by P. B. Golden, *Handbuch der Orientalistik. Achte Abteilung, Zentralasien*, 4 Bd, Brill, Λέιντεν-Βοστώνη-Κολονία 2000, σ. 19-20.

7. Κατάλογος με όλες τις ελληνικές λέξεις: σ. 375-382.

*ma diligentia ricorretto, In Venetia, presso Bernadin de Francesco, 1582,*⁸
που ανατυπώθηκε στη Βενετία το 1587 και το 1599:⁹

Io voglio andar a dormire.	Hithela na pai nha ghimisso.
In alto.	Aphano.
A basso.	Chato.
Fame lume.	Fexethe mu.
Va a man dritta.	Himu aphti dixia mera.
Va a man stanca.	Himu aphti serui mera.
Portami per scrivere, una litera.	Pherete mou na grapso, mia grapsi.
Porteremo.	Phernome.
Fantesca, va acconcia il letto.	Massaras, ame strose mu.
Egli è fatto.	Stromenome.
Buona notte.	Hechete chali gnichta.
Buon anno.	Hame scalimbora.
Orsu levate.	Shicossu aphano.
Messer hoste, quanto vi sono debitore.	Affendi tavernari posso su chrosto.
Son tre perperi in tutto.	Hine tria perira.
Egli è troppo.	Pholane.
Doi perperi.	Dya perpira.
Orsu numerate dinari.	Hela metrate tho messa.
Parechiami il cavallo ch'io voglio cavalcare.	Philizemo thalogo Thelo na cavalchepso.
Egli è parecchiato.	Hine hordignasmeno.
Tieni la staffa.	Grati ti stapha.
Mi raccomando.	Herethumesse.
Andati con Dio.	Hame sto theo.
O mercante io voria comprar del panno, & veluto.	Phramateftis, bitela, nagrasso sagni che veludo.
Volete di questo.	Thelete afotuto.
Quanto il braccio.	Posso thi norgi.
Quatordici perpiri.	Dechatesera perpira.
Egli è troppo.	Hine phola.
Quanti perpiri me volete dare.	Possa perpira thes nha mu dossil.
Dodici perperi, il braccio.	Dodecha perpira, thi norgi.
Sono contento.	Pharistimenos hime.
Misurate.	Metraschetto.
Pagative.	Phleroseso.
Datime il resto.	Dhe mou tha phomonati.
Togliete.	Hephareto.

8. Èmile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles* (στη συνέχεια ΒΗ), τ. II, Παρίσι 1885, αρ. 275· Παπαδόπουλος, ΕΒ Α', αρ. 5916.

9. 1599: *In Venetia, presso Gio. Battista Bonfadino*· Legrand, ΒΗ II, αρ. 290· Παπαδόπουλος, ΕΒ Α', αρ. 5917.

SARTO

Mi volete tagliare un par di calze.

Signor sì, che le taglierò.

Quando me le fornirete da mattina.

Maestro, quanto vi son debitore.

Dieci perperi.

CALZOLARO

Quanti perperi vi dago di queste scarpe.

Datime uno perpiro.

Io VORRIA

Ritrovar un patrone.

Che mestiero sai tu fare.

Non ge n'ho.

Imbriaco.

Va, scopa la camera.

Non voglio.

Dagli delle bastonate.

Prendetelo.

Vien con me.

Te ho da parlare.

Parlame.

Donde sei tu.

Dove vai tu.

Donde vieni tu.

D'Italia.

Dime la verità.

Non dir bugia.

Io vi ho detto il vero.

Non parlar piu.

Voglio parlare.

O Iddio aiutame.

Di questa fortuna.

Lascialo andare.

Aspetto compagno.

Vien con me, che disnaremo insieme.

Non mi tentare.

Vi ringrazio.

Non posso venire.

Marinaro quanti denari me torrete a
condurmi fino a Costantinopoli.

MASTORA

Raphtis thelis na me chopis hena
sephgari chalades.

Neschia affendi, thesotha copi.

Phote nane chamamenes Tho
thachteren.¹⁰

Mastoras, posso su chrosto.

Decha perpera.

ZANGARI

Possa perpera shetura tha papuzia.

Henagni perpiro.

HITELLA

Navrischo hena affendis.

Thitegni chatis nacha sumis.

Denego tegni.

Mesistis.

Pamephino, chalissechi chamera.

Dethelo.

Tos tu chsxiles.

Phiastone.

Hela methe mena.

Hecho na su milissu.

Mellessemu.

Phusei.

Phapais.

Aphapu herchesse.

Aphoti Talia.

Phemu thi nhalithia.

Mina phit psomatha.

Hilathi nhalithia.

Mi milisse plia.

Thelo nha milisso.

Othos vnthame.

Apho thusi fortuna.

Aohistone nhapai.

Agnimene schidrope.

Hela me thamena, na gepthume amadi.

Mima pirasis.

Pharistosse.

Dheni boronhartho.

Tachsidari possa tornesia phes na mu
patris na mu pais Ostimboli.

10. τὸ ταχύτερον.

Uno ducato.
 Men'il remo.
 Non voglio menare.
 Piu presto voglio cantar una canzone.
 Mi duole tutta la vita.
 Voglio andar via.
 Va via.
 Vien qua.
 Apri la porta.
 Serra la porta.
 Voi tu venir meco.
 Andiamo a bottega.
 Togliete pagative.
 Non voglio questo scudo.
 Perche.
 Perche calla.
 È buono.
 Egli è cattivo.
 Egli è ora che io me parti.
 Mi raccomando.
 Questo cavallo egli è da vendere.
 Signor sì che è da vendere.
 Quanto ne dimandare.
 Vinticinque scudi doro.
 Ne volete disdotto.
 Mettete mani a dinari.
 Me lo date però senza mancamento.
 Ch'io sappia, egli è senza mancamento.
 Comincia a numerar.
 Numerate voi.
 Con buona ventura.

DATIARO

Io voria pagar il datio.
 Orsu pagatilo presto. (...)

Hena duchato.
 Lhamne tho chupi.
 Dhe thelo nha lamno.
 Chaglia thelo na tragudisso hena dragudi.
 Pognimo olho to chormi mo.
 Phelo nha misepso.
 Hame.
 Helapha.
 Agnisse thi porta.
 Spalisse ti porta.
 Phes nhartis methomona.
 Aspame sth arghaschiri.
 Hephate ghi plerose su.
 Dhe thelo thuto thosto.
 Hiaida.
 Hine ligothero.
 Chalone.
 Chachene.
 Horane nha misepso.
 Heche polisai.
 Tuot thalogo thes na tho pulisis.
 Neschia affendi puto tochrusa.
 Posso sithasi.
 Hicospende scuda.
 Thelis dechochto.
 Vale cheri stou dornesi.
 Lhe peminhari asichos.
 Othi catecho, chalone.
 Archisse namhethias.
 Methias se essi.
 Me chalo risiche.

HITELA

Haplerosso to dassio.
 Plerosse glihora. (...)

Αλλάζοντας εποχή φθάνουμε στα 1750, όταν τυπώθηκε στη Βενετία παρά Ἀντωνίω τῷ Βόρτολι το Λεξικὸν Τετράγλωσσον τῆς Ἰταλικῆς, Ῥωμαϊκῆς, Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γλώσσης πρόχειρον καὶ ὠφελιμώτατον εἰς τὸ νὰ μάθῃ ὅστις ἐπιθυμᾷ μὲ εὐκολίαν ἐκείνην τὴν Γλῶσσαν ὅπου ἀπ' αὐταῖς δὲν ἤξεύρει. Περιέχον ἔτι τὴν Κυριακὴν Προσευχὴν καὶ ἄλλαις Θεομητορικαῖς καὶ ἄλλα τινὰ χρήσιμα. Τυπωθὲν εἰς κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Γένους, ἐπιμελεία καὶ δαπάνη τοῦ Κυρίου Λάμπρου Μπούμπα καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθέν.¹¹

11. Παπαδόπουλος, ΕΒ Α', αρ. 3607, Γεννάδειος L 429.5. Το 1757 τυπώνεται και το τετράγλωσσο λεξικό του Γεωργίου Κωνσταντίνου, που επανεκδίδεται το 1786 και το

Το λεξικό αυτό στο τέλος περιλαμβάνει καταλόγους με ονόματα δένδρων και όπλων, όπως επίσης λέξεις χρήσιμες στους ναυτικούς, και έχει ως πρότυπο την *Corona Preciosa*.

Αδημοσίευτο είναι το χειρόγραφο λεξικό που βρίσκεται στην Κεντρική Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη «M. Eminescu» του Ιασίου, το οποίο χρονολογείται στα 1769-1780. Είναι οκτάγλωσσο: αρχαία ελληνικά, απλή (δηλαδή *graeca vulgaris*), λατινική, ιταλική, γαλλική, αραβική, περσική και τουρκική (υπάρχουν επίσης και μερικά λήμματα της εβραϊκής και της ρουμανικής).¹²

Το 1776 τυπώθηκε το *Λεξικόν Ἰταλικὸν καὶ Ῥωμαϊκὸν Ἀπλοῦν Πρῶχειρον καὶ ὠφελιμώτατον εἰς τὸ νὰ μάθῃ ὅστις ἐπιθυμᾷ μὲ εὐκολίαν, ἐκείνην τὴν Γλῶσσαν ὅπου ἀπ' αὐταῖς ὀρέγεται. Περιέχον ἔτι τὴν Κυριακὴν Προσευχὴν, καὶ ἄλλαις Θεομητορικαῖς καὶ ἄλλα τινὰ χρήσιμα. Τυπωθὲν μὲ Νέαις Προσθήκαις εἰς κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ καὶ Ἰταλικοῦ Γένους καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθὲν. Εἰς Βενετίαν 1776, παρὰ Βαρθολομαῖω Φινότηξῃ διὰ τοὺς κληρονόμους τοῦ Βόρτολι *con licenza de' Superiori e Privilegio*,¹³ ὅπου, σ. 224-227, συναντάμε τις παρακάτω φράσεις:*

Buon giorno Signor.	Καλὴ μέρα Ἀφέντη.
Umilissimo servo per sempre.	Ταπεινὸς δοῦλος διαπαντός.
Molti gli anni vostri.	Πολλὰ τὰ ἔτη σας.
Signor io la riverisco.	Ἀφέντη ἐγὼ σὲ χαιρετῶ.
Vi sono servo.	Σοῦ εἶμαι δοῦλος.
Servo di vostra Sign. Illustrissima.	Δοῦλος τῆς Ἐκλαμπρότητός σου.
Salutatelo a nome mio.	Χαιρετάτε τον ἀπὸ ὄνομά μου.
Buona notte.	Καλὴ νύκτα.
Abbiate buona notte.	Ἔχετε καλὴ νύκτα.
O che miracolo vedervi in queste parti.	Θαῦμα νὰ φαίνεσαι εἰς ἐτούτα τὰ μέρη.
Sapiate che sono ai suoi comandi.	Ἦξευρε ὅτι εἶμαι εἰς ταῖς προσταγαῖς σου.
Che cosa comandela?	Τί ὀρίζεις ἡ ἀφεντεία σου;
Vi saluto bel giovine.	Σὲ χαιρετῶ εὐμορφε Νέε.
(...)	(...)
Dio vi salvi.	Ὁ Θεὸς νὰ σοῦ διδῇ ὑγείαν.
Restate servito e accomodatevi se vi piace.	Ἀπόμεινε δουλομένος καὶ κάθησε ἂν ὀρίζεις.
Di qual paese siete?	Ἀπὸ ποῖον τόπον εἶσαι;

1801. Βλ. Κώστας Π. Λαζαρίδης, *Ο Καπεσοβίτης λεξιμογράφος Κώστας Γεωργίου (Γεώργιος Κωνσταντίνου-Ζαγορίτης-Ζαορίτης-Ζαγοραῖος-Κώνστας ἢ Κώστας)*, Γιάννινα 1975, σ. 15-28· Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία-φυλλάδια*, τ. Α', Αθήνα 1997 = Ηλιού, *ΕΒ 19ου αι.*, 1801.26.

12. Για το λεξικό αυτό, βλ. το άρθρο της Α. Σφοῖνη, «Γλωσσομάθεια και λεξικογραφικές απόπειρες στις Ηγεμονίες. Το πολύγλωσσο λεξικό του Λουκά Γιαγκουλαίου Δέλλα Ρώκκα», *Ο Ερανιστής* 22 (1999), σ. 90-107.

13. Παπαδόπουλος, *ΕΒ Α'*, αρ. 3599, Marciana 53 T 199.

Quando, e che siete venuto a Venezia?
 Sapete parlar Italiano?
 Non mi basta l'animo.
 O di casa.
 Chi è che batte alla porta?
 Amici buoni, aprite.
 O che meraviglia.
 Non mi fate cerimonie, trattate alla libera
 con li cari amici.
 Volete restar a disnar con me?
 Andiamo, la vada prima lei e poi io.

A voi tocca come forestiero, che io sono
 di casa.
 Oggi tocca a me e domani a voi, ovvero
 un altro giorno quando ci troveremo.
 Anzi ho ogni desiderio servirvi in quello
 che Vostra signoria mi vorrà
 comandare.
 Cosa comanda? Volete comprar libri?
 Avemo volete vedere come
 stampano?
 Se potete aspettare un poco adesso vi
 servo.
 Che libri comandela?
 Un sinaxaristi, dodici apostoli, e cento
 Ottoichi.
 Quanto costano i suddetti libri?
 Li comanda subito o verrà dimani a
 prenderli?
 Li averà a buon marcà.
 Per servirla, voglio fare il possibile.

Li tengo pronti per vostra signoria.
 Aricordatevi che mi avete impromesso.
 Che mercanzia avete di bello da incon-
 trarsi da amici.
 Vi darò vinti apostoli e vinti salteri e
 dodeci minei e voi mi darete dieci
 cechini.
 Apostolo s'intende quel libro che ha l'
 Epistole.
 Salterio si dice a quel libro che ha i Salmi
 di Davide.
 Minei cioè Mensuali contiene ognuno di
 essi le lodi de' Santi, che si celebrano
 in quel mese che porta il nome del
 libro.

Πότε και διατί ἦλθες εἰς τὴν Βενετία;
 Ἦξεύρεις νὰ ὀμιλήσης φράγκικα;
 Δὲν μοῦ βαστᾷ ἡ καρδιά.
 ὦ ἀπὸ τὸ σπῆτι.
 Ποῖος εἶναι ὁποῦ κτυπᾷ εἰς τὴν πόρτα;
 Φίλοι καλοί, ἀνοίξτε.
 ὦ τοῦ θαύματος.
 Ἄφησαι ταῖς τζερμονίαις, ἤγουν εὐταξίαις,
 πράττε ἐλεύθερα μὲ τοὺς φίλους.
 Θέλεις νὰ μείνης νὰ γευθῆς μὲ ἐμένα;
 Ἄς ὑπάγωμεν, ὕπαγε ἐμπροστᾷ, καὶ ἐγὼ
 ἀκολουθῶ.
 Ἔσένα πρέπει ὡς ξένος, ἐπειδὴ ἐγὼ εἶμαι
 οἰκιακός.
 Σήμερον πρέπει ἐμένα, καὶ αὐριον ἐσέ, ἢ
 ἄλλην ἡμέραν, ὅταν ἀπαντηθοῦμε.
 Μάλιστα ἔχω κάθε ἐπιθυμία νὰ τὴν δουλεύ-
 σω εἰς ἐκεῖνο ὁποῦ ἡ ἀφεντεία της θέλει
 νὰ μὲ προστάξῃ.
 Τί ὀρίζεις, τί προστάξεις; Θέλεις νὰ ἀγορά-
 σης βιβλία; Ἐρχομεν. Θέλεις νὰ ἰδῆς πῶς
 τυπώνουσιν;
 Ἄν ἡμπορεῖς ἀκαρτέρεσαι ὀλίγον, καὶ τώρα
 σὲ δουλεύω.
 Τί βιβλία ὀρίζεις;
 Ἐνα Συναξαριστήν, δώδεκα Ἀποστόλους
 καὶ ἑκατὸν Ὀκτωήχια.
 Πόσο φέρουν τὰ ἀνωθεν βιβλία;
 Τὰ ὀρίζεις εὐθύς, ἢ θέλεις ἔλθῃ αὐριο νὰ τὰ
 πάρῃς;
 Θέλεις τὰ ἔχει εὐτεινά.
 Διὰ νὰ τὴν δουλεύσω θέλω νὰ κάμω τὸ
 βολετόν.
 Τὰ κρατῶ ἔτοιμα διὰ τὴν αὐθεντεῖαν σου.
 Ἐνθυμήσου ὅτι μοῦ ἔταξες.
 Ποῖαν πραγμάτειαν εὐμορφῆν ἔχεις διὰ νὰ
 συμβαστοῦμε φιλικά;
 Θέλει σοῦ δώσω εἴκοσι Ἀποστόλους, εἴκοσι
 Ψαλτήρια, καὶ δώδεκα Μηναῖα καὶ ἐσὺ
 θέλεις μοῦ δώσεις δέκα τζεκίνια.
 Ἀπόστολος ἀγροικᾷται ἐκεῖνο τὸ βιβλίον
 ὁποῦ ἔχει τὰς Ἐπιστολάς.
 Ψαλτῆρι λέγεται ἐκεῖνο τὸ βιβλίον ὁποῦ ἔχει
 τοὺς Ψαλμοὺς τοῦ Δαβίδ.
 Μηναῖα περιέχει καθένα ἀπ' αὐτὰ τοὺς ἐπαί-
 νους τῶν Ἁγίων, ὁποῦ εορτάζονται εἰς
 ἐκεῖνον τὸν μῆνα ὁποῦ φέρνει τὸ ὄνομα
 τοῦ βιβλίου.

Vorrei sapere la spiegazione di tutti li libri greci.

In sino a domani non potrò servirvi.

Questi libri che ha ordinato servirà la settimana ventura.

Oggi o da fare e per questo non posso stare in casa.

Dimani terminerò le mie facende.

Tornate che fra poco sarò con voi quanto vi piacerà.

Mi volete me oppure quell'altro.

Bisogna affaticarsi e non fate vita da poltron.

Voglio fare buone opere.

Gli rassegno la mia servitù a vostra Paternità.

Ἦθελα νὰ ἤξευρα τὴν ἐξήγησιν ὅλην τῶν Ῥωμαϊκῶν βιβλίων.

Ἔως μεθαύριον δὲν ἠμπορῶ νὰ σὲ δουλέσω. Διὰ ἐτοῦτα τὰ βιβλία ὅπου ἐπρόσταξε θέλω τὴν δουλέσω τὴν ἐρχόμενην ἐβδομάδα.

Σήμερον ἔχω νὰ κάμω, διὰ τοῦτο δὲν ἠμπορῶ νὰ σταθῶ στὸ σπίτι.

Αὐριον θέλω τελειώσι ταῖς δουλιαῖς.

Γύρισε, διατὶ μετὰ ὀλίγον θέλει εἶμαι μαζὶ σου.

Ὅσον θέλεις; Ἐμὲ θέλεις ἢ τοῦτο τὸν ἄλλον; Πρέπει νὰ κοπιᾶσης καὶ νὰ μὴ ζῆς ζῶν ὀκνηρᾶν.

Θέλω νὰ κάνω καλὰ ἔργα.

Ἀφιερῶνω τὴν δούλησίν μου τῆς εὐλαβείας σου.

Στους διαλόγους αυτούς το πρώτο που παρατηρεῖ κανεὶς εἶναι ο τρόπος με τον οποίο απευθύνεται ο λόγος στα ελληνικά (πάντα στο δεύτερο ενικό, εἶτε μιλάει δούλος σε αφέντη, εἶτε ἔμπορος βιβλίων σε αγοραστή, εἶτε μιλοῦν φίλοι μεταξύ τους), ενώ τα αντίστοιχα ιταλικά ἔχουν πάντα προσφώνηση σε πληθυντικό ευγενείας. Αυτό το στοιχείο δεν απεικονίζει μόνο τη γλωσσική διαφοροποίηση, ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης ενδεικτικό του ὅτι ἕνας δούλος δεν μπορούσε ποτέ να χρησιμοποιήσει στα ιταλικά το δεύτερο ενικό μιλώντας στον αφέντη, οὔτε ἔμπορος θα μιλάγε ποτέ στον αγοραστή χωρίς τον πληθυντικό ευγενείας. Ο συγγραφέας του διαλόγου ἤθελε να υποδείξει στον Ἑλληνα χρήστη του λεξικού τον τρόπο με τον οποίο ὀφείλε να εκφραστεί, και αντίστοιχα στον Ιταλό τις ελληνικές ιδιαιτερότητες. Πάντως οι σκηνές των διαλόγων, οι οποίες θυμίζουν ἔντονα θεατρικούς διαλόγους, διαδραματίζονται σχεδόν πάντα σε ἕναν αφηρημένο χώρο που δεν συναντάται σε ελληνόφωνες περιοχές, ἀλλὰ σε περιβάλλοντα ὅπου τα ελληνικά μιλούνται ἀπὸ μειονότητα δίπλα σε ἄλλη κυριαρχούσα γλώσσα.

Στη σκηνή της αναζήτησης βιβλίων παρατηρούμε ὅτι τα βιβλία που παραγγέλλονται εἶναι θρησκευτικού περιεχομένου και βλέπουμε ὅτι υπάρχει ἀνάγκη να διευκρινιστῆ τι εἶναι ο Απόστολος, το Μηναίο, κτλ.· αυτό απεικονίζει τη θρησκευτική διαφορά και ἐπίσης το εμπόριο εντύπων θρησκευτικού περιεχομένου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά στο σχετικό παζάρι, που ὅπως θα δούμε και σε ἄλλα λεξικά, εἶναι θέμα πρώτης ἀνάγκης και ἀνταναικλά μια πολὺ διαδεδομένη συνήθεια.

Οι διάλογοι αυτοὶ εἶχαν μεγάλη επιτυχία, και με κάποιες παραλλαγές υπάρχουν στα βιβλία που επιμελήθηκε ο πατήρ Bernardino Pianzola, τα οποία τυ-

πώθηκαν σε φραγκοχιώτικα στην Πάδοβα και μετά στη Βενετία το 1781.¹⁴

Tra due amici nel salutarci.

1. Le do il buon giorno, o Signore.	1. Calì merasas i Archondàmu.
2. Sia il benvenuto, sia il ben trovato, o mio buon padrone.	2. Calòs orisete, calos ilthete, Affendhi mu.
3. Come se la passa? È ella di buon umore?	3. Pos iste is tin ijiasas? to kefisas calon ine?
4. Bene, per la grazia di Dio, ed ella come se la passa?	4. Cala me tin charin tu Theu, ke tu loghusas pos pernate?
5. È un gran pezzo che non l'ho veduta, dove se l'ha passata in si gran tempo?	5. Propolù dhen sas idha. Pu iste tosson keron? Pu dhiatrive?te?
6. Donde proviene, che non è venuta a vedermi? Io mi credeva che di me scordata si fosse.	6. Dhia pian etian dhen ilthete na me idhite? Elojasa, pos me exechassete.
7. Le chieggo perdono, o mio Signore, se non venni a salutarla, come era mio desiderio. La colpa non è mia.	7. Na mu simbathissete, Affendimu ean dhen iltha na sas keretisso, os cathos epithimusa. To fteximon dhen ine edhiconmu.
8. Volevo venire da Lei, ma per gli miei molti affari non è stato possibile il venire.	8. Ithela na eltho is essas, omos apo tes polesmu dhulies, dhen emborisa na eltho.
9. Ebbi tanti impicci che non mi hanno permesso di venire da Lei.	9. Tosses dhulies icha, opu dhen mu sinchorisan na eltho.
10. Ad un amico basta la volontà. Ne godo di vederla in assai buona ciera.	10. I thelisis ftani tu filu. Cherome oti sas vlepo pola cala.
11. Ho inteso che il di Lei fratello è indisposto. Me ne dispiace assai. Al presente come si porta? Come va?	11. Acusa pos o Adhelfossas ine arrostos: mu cacofenete parpola. Pos pijeni tora?
12. Per la Divina Mercè si porta meglio.	12. Dhoxasi o Theos ine calitera.
13. Caramente me lo saluti; e prego il Signore a rimmetterlo in salute.	13. Na mu to acrivocharetissete, ke paracalò ton Theon na tu dhossi ti iji andu.
14. Gli porterò le sue grazie.	14. Orismòssas.
15. Mio Signore si stia bene. Abbia una felice vita per molti anni.	15. As echete ijian, Archondamu. As iste polichronos.

Η μεγάλη επιτυχία τους οφείλεται στο γεγονός ότι ενσωματώθηκαν στις πολλές επανεκδόσεις του βιβλίου που φέρει τον τίτλο: *Λεξικὸν Ἰταλικὸν καὶ Γραικικὸν πρόχειρον καὶ ἀναγκαιότατον εἰς τοὺς ποθούοντας μανθάνειν μὲ εὖ-*

14. *Breve Grammatica e dialoghi per imparare le Lingue Italiana, Latina, Greca-volgare e Turca distesi in carattere latino dal P. M. Bernardino Pianzola Minor Conventuale, in Padova a San Lorenzo, Dalli Conzatti 1781.* Είναι ο τ. III του *Dizionario*, 1781. Βλ. Παπαδόπουλος, EB A', αρ. 4840. Άλλες εκδόσεις: 1789 (Παπαδόπουλος, EB A', αρ. 4841), 1801 (Ηλιού, EB 19ου αι., 1801.11).

κολίαν καὶ εἰς ὀλίγον καιρὸν τὴν Γραικικὴν καὶ Ἰταλικὴν γλῶσσαν. Περιέχον ἐν τῷ τέλει δώδεκα ὥραιότατους Διαλόγους, καὶ ἕτερά τινα χρήσιμα. Νῦν μετατυπωθὲν μετὰ προσθήκης πλείστον Λέξεων, πρὸς περισσοτέραν διδασκαλίαν καὶ γύμνασιν τῶν φιλομαθῶν, ἐπιμελεία καὶ διορθώσει Σ. Β(λαντῆ). Βενετία, Ν. Γλυκῦς, 1794,¹⁵ το οποίο έγινε πραγματικά ένα best seller τουλάχιστον για εξήντα χρόνια (από το 1794 ως το 1854).

Στην εισαγωγή του τυπογράφου προς τους φιλομαθείς (σ. 4-7) διαβάζουμε ὅτι το βιβλίο είναι «ζητημένον καὶ ὠφέλιμον εἰς τοὺς ἀρχαρίους τούτων τῶν δύο γλωσσῶν».

Ο πρώτος διάλογος είναι σχεδόν ἴδιος με τον προηγούμενο, ο δεύτερος παρουσιάζει δύο φίλους που χαιρετιούνται τυπικά: ο ένας ζητάει πληροφορίες σχετικά με την υγεία του πατέρα του άλλου. Ο τρίτος διάλογος αξίζει περισσότερο προσοχή, γιατί περιέχει πληροφορίες σχετικά με τη διάδοση των βιβλίων. Πρόκειται για μια σχεδόν θεατρική σκηνή.

Διάλογος Γ' (σ. 340-342)

Per fare una visita la mattina.

Don'è il tuo padrone?
È nella sua camera.
Dorme ancora?
No, Signore, è svegliato.
È alzato?
Non so Signore, andate dentro e vedrete.

Buon giorno Signore. Come? A letto ancora?
Ben venuto Signore: jersera sono andato a letto molto tardi.
Che avete fatto dunque jeri dopo cena?
Nel momento che io voleva coricarmi, il mio servidore mi recò un libro da parte di un mio amico da Venezia.

Διὰ νὰ ἐπισκεφθῆ τινὰς ἕνα φίλον τὸ ταχύ.

Ποῦ εἶναι ὁ αὐθέντης σου;
Εἶναι εἰς τὸν ὄντά¹⁶ του.
Κοιμᾶται ἀκόμη;
Ἦχι αὐθέντη, εἶναι ἔξυπνος.
Εἶναι ἀσηκωμένος;
Δὲν ἰξέρω αὐθέντη,¹⁷ πηγαίνετε μέσα καὶ θέλει ἰδῆτε.¹⁸
Καλὴ ἡμέρα αὐθέντη,¹⁹ πῶς; Εἰς τὸ κρεββάτι ἀκόμη;
Καλῶς ὄριστε αὐθέντη,²⁰ ἐψὲς τὸ βράδου ἐπλάγιασα πολλὰ ἀργά.
Τί ἐκάμετε λοιπὸν ἐψὲς μετὰ τὸν δεῖπνον;
Εἰς καιρὸν ὅπου ἤθελα νὰ πλαγιᾶσω, ὁ δοῦλος μου μοῦ ἔδωκεν ἕνα βιβλίον ἐκ μέρους ἑνὸς μου φίλου ἀπὸ τὴν Βενετίαν.

15. Παπαδόπουλος, ΕΒ Α', αρ. 5915. Δεν στάθηκε δυνατόν να δω τις προηγούμενες εκδόσεις, γι' αυτό οι παρατηρήσεις μου έγιναν στην έκδοση του 1806: *Νῦν μετατυπωθὲν μετὰ προσθήκης πλείστον λέξεων, Πρὸς περισσοτέραν διδασκαλίαν καὶ γύμνασιν τῶν φιλομαθῶν, ἐπιμελεία καὶ διορθώσει Σ. Β. εἰς Βενετίαν ἠως Παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ τῷ ἔξ Ἰωαννίνων.* Βλ. Ηλιού, ΕΒ 19ου αι., 1806.51, Marciana 23 C 162.

16. 1848-1854: Δεν αναφέρω ορθογραφικές και ασήμαντες διορθώσεις: κατάλυμα.

17. 1848-1854: κύριε.

18. 1848-1854: τώρα πηγαίνω μέσα και θέλω ιδεῖ. Ὅρισατε.

19. 1848-1854: Λεῖπει.

20. 1848-1854: *Signore: carissimo φίλτατε.*

Come un libro vi ha impedito di coricarvi?
 Si certamente.
 Che libro era questo?
 È un libro greco, il più grazioso che io m'abbia mai letto: è una commedia intitolata la bottega di Caffè.
 Questo libro mi pare d'averlo veduto la scorsa settimana nella Stamperia Glichì.
 L'avete letto?
 No, perché non aveva tempo.
 Vi assicuro ch'è un libro, che contiene delle savie massime ed insegnamenti per ogni condizione di persone.
 Sono curioso di leggerlo.
 Qui non lo trovate: me l'hanno mandato con altri libri da Venezia.
 Mi è permesso diregarvi per una grazia?
 Comandate.
 Fatemi il favore di lasciarmelo per oggi.

Πῶς ἓνα βιβλίον σὲ ἐμπόδισε νὰ πλαγιάσῃς;
 Ναι, βέβαια.
 Καὶ τί βιβλίον εἶναι;
 Εἶναι ἓνα βιβλίον ῥωμαϊκὸν²¹ τὸ πλέον νόστιμον ὁποῦ ἐδιάβασα ποτέ. Αὐτὴ εἶναι μία Κωμῳδία ὀνομαζομένη ὁ Καφενές.²²
 Αὐτὸ τὸ βιβλίον μοὶ φαίνεται νὰ τὸ ἴδα τὴν ἀπερασμένην ἑβδομάδαν εἰς τὴν Τυπογραφίαν τοῦ Γλυκῦ.
 Τὸ ἀνέγνωσες;
 Ὅχι, διατὶ δὲν εἶχα καιρὸν.
 Σὲ βεβαιῶνω, εἶναι ἓνα βιβλίον ὁποῦ περιέχει σοφὰς γνώμας, καὶ διδασκαλίας διὰ κάθε κατάστασιν ἀνθρώπων.
 Εἶμαι περιεργος νὰ τὸ ἀναγνώσω.
 Ἐδῶ δὲν τὸ εὐρίσκεις, μοῦ τὸ ἐστειλαν μὲ ἄλλα βιβλία ἀπὸ τὴν Βενετίαν.
 Μοῦ εἶναι συγχωρημένον νὰ σὰς παρακαλέσω διὰ μίαν χάριν;
 Ὅρίσετε.
 Κάμετέ μοι τὴν χάριν νὰ μοῦ τὸ ἀφίσετε σήμερον.

Ο τέταρτος διάλογος (σ. 343-344) είναι πάλι θεατρικός: Ἐνας πλούσιος Ἰταλός δίνει οδηγίες στον Ἑλληνα καμαριέρη του, προκειμένου να ετοιμαστέι αξιοπρεπῶς για να πάει σε μια κηδεία. Αυτός ο διάλογος ξανατυπώθηκε με γλωσσικές παραλλαγές: *αἰθένητης-κύριος, παπούτζια-ὑποδήματα, νεραντένερον-κολωνιόνερον, ναι-μάλιστα*, σε μεταγενέστερες εκδόσεις. Οι παλαιότερες εκδόσεις του λεξικού παρουσιάζουν γλωσσικές επιλογές λιγότερο λόγιες από τις εκδόσεις που τυπώθηκαν μετά το 1848. Το πολιτικό καθεστώς έχει αλλάξει και το νεοελληνικό περιβάλλον επίσης. Η Αθήνα είναι επιτέλους πρωτεύουσα του απελευθερωμένου βασιλείου και η αναζήτηση μιας κοινής ελληνικής επίσημης γλώσσας «καθαρίζει» τις λαϊκές εκφράσεις και από τα λεξικά.

Στον πέμπτο διάλογο βρίσκουμε πάλι τους φίλους της προηγούμενης σκη-

21. 1848-1854: *γραικικόν*.

22. Πρόκειται, κατά πάσα πιθανότητα, για την έκδοση του 1791 που τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Γλυκῦ: Παπαδόπουλος, EB A', αρ. 2517· Γ. Πλουμίδης, «Τα εν Παδοῦ παλαιά ελληνικά βιβλία (Biblioteca Universitaria - Biblioteca Civica) μετά προσθηκῶν εἰς τὰς Βιβλιογραφίας Ἐ. Legrand καὶ των Δ. Γκίνη - Β. Μέξα», *Θησαυρίσματα* 5 (1968), σ. 212· Γ. Βελουδής, *Το ελληνικό τυπογραφείο των Γλυκῶν στη Βενετία (1670-1854) - Συμβολή στη μελέτη του ελληνικού βιβλίου κατά την εποχὴ της Τουρκοκρατίας*, Χ. Μπούρας, Αθήνα 1987, αρ. 615, σ. 235. Η μετάφραση της κωμωδίας ξανατυπώθηκε το 1794 (Παπαδόπουλος, EB A', αρ. 2518).

νής και αυτή τη φορά συζητάνε για βιβλία. Πρόκειται για τη δεύτερη σκηνή του τρίτου διαλόγου:

Διὰ τὸ προάριστον²³ (σ. 344-345).

Γεώργιε, φέρε μας κάτι τὶ νὰ προαριστήσωμεν.
Σᾶς δουλεύω εὐθύς.
Και ἔτζι πῶς σᾶς φαίνεται αὐτὸ τὸ βιβλίον;
Ἐξαίρετον, σᾶς βεβαιῶνω, εἶμαι πολλὰ εὐχαριστημένος ὁποῦ τὸ ἐδιάβασα.
Δὲν εἶχα δίκαιον νὰ πλαγιᾶσω ἀργὰ δι' αὐτὸ τὸ βιβλίον;
Ναὶ βέβαια.
Αὐθένται,²⁴ παρακαλῶ νὰ μὲ συγχωρήσετε ἂν ἔρχομαι χωρὶς τὸ προάριστον,²⁵ ἐπειδὴ δὲν ἤξεύρω τί θέλει ὁ αὐθέντης τὴν τζηκολάταν ἢ τὸν καφφέ.
Ἄ, τι θέλεις.
Ἄ, τι θέλω; μὰ ἡ ὄρεξις μου διαφέρει ἀπὸ τὴν ἐδικὴν σας.
Καλὰ καλὰ, φέρε μας κατὰ τὴν ὄρεξίν σου.
Αὐθένται,²⁶ ἰδοῦ ἐκεῖνο ὁποῦ σᾶς προσφέρει ἡ ὄρεξις μου.
Τί εἶναι αὐτό; χοιρομέρι;
Εἶναι κατὰ τὴν ὄρεξίν μου.
Ἄ, πονηρέ, μᾶς περιγελάς;
Ὁχι αὐθένται,²⁷ ἀλλ' ἡ ὄρεξις μου ἀγαπᾷ περισσότερο τὸ χοιρομέρι παρά ὅλην σας τὴν τζηκολάταν καὶ τὸν καφφέ.
Ἄς εἶναι, βάλε ἓνα τραπεζομάντυλον, δόσε μας πιάτα, μαχαίρια καὶ πηρούνια.
Πλῦνε τὰ ποτήρια. Γευθῆτε ἀπὸ αὐτὸ τὸ χοιρομέρι, πῶς σᾶς φαίνεται; τί λέγετε;
Εἶναι ἐξαίρετον.
Δόσε μας νὰ πιῶμεν.
Ἰδοῦ ἓνα ποτήρι ἀπὸ καλὸν Κυπριότικον εἰς τόπον²⁸ τῆς τζηκολάτας.
Αὐθέντη,²⁹ σᾶς εὐχαριστῶ εἰς τὴν καλοσύνην σας.
Πῶς; Πηγαίνετε;
Ναί, εἶναι ἀργά.
Προσμείνετε, πηγαίνομεν ἀντάμα.
Δός μου τὸ καππέλλον μου καὶ τὸ σπαθί μου.
Ἄς πηγαίνομεν.
Μένω³⁰ μὲ τὴν τιμὴ νὰ σᾶς ξαναἰδῶ.
Εἰς τὸ καλόν, παρακαλῶ νὰ ἔρχεσθε συχνὰ νὰ προαριστῆτε κατὰ τὴν ὄρεξίν τοῦ δούλου μου.

Ὁ ἔκτος διάλογος (σ. 347-348) εἶναι σχετικὸς με πολεμικὰ γεγονότα της

23. 1848-1854: *πρόγευμα*.

24. 1848-1854: *Κύριοι*.

25. 1848-1854: *πρόγευμα*.

26. 1848-1854: *Λείπει*.

27. 1848-1854: *κύριοι*.

28. 1848-1854: *ἀντί*.

29. 1848-1854: *Κύριε*.

30. 1848-1854: *Ἐλπίζω*.

εποχής (εισβολή των Βενετών στην Τύνιδα) και με τα προβλήματα εγκληματικότητας στη Βενετία (Λέγουσι πῶς τὸν ἔκλεψαν ἐφῆς τὸ βράδυ.— Δὲν ἰξεύρω, μὰ τὸ πιστεύω διὰ τὴ ἢ πόλις εἶναι γεμάτη ἀπὸ κλέπτας.— Λέγουσι ἀκόμη πῶς προχθὲς ἐσκότωσαν τὸν ...).

Στην έκδοση του 1848³¹ (και μετά στην έκδοση του 1854) το θέμα και το κλίμα του διαλόγου είναι διαφορετικά. Εδώ συναντάμε έναν Έλληνα που επιθυμεί να μάθει την ιταλική γλώσσα και κανονίζει τις ώρες και την τιμή με τον δάσκαλο (σ. 192-193).

Ο έβδομος διάλογος (σ. 349-351) αναφέρει όλα τα σχετικά που χρειάζονται για την αλληλογραφία, ο όγδοος (σ. 351-353) (παραλλαγές: αὐθέντης-κύριος, Φραντζα-Γαλλία, πέντε φλωριά Βενέτικα-ἐν Ναπολεόνε) και ο ένατος διάλογος (σ. 353-356) (στις παλαιότερες εκδόσεις) παρουσιάζουν αγοραπωλησία υφασμάτων, ενώ στον ένατο διάλογο της έκδοσης του 1854 η ατμόσφαιρα είναι διαφορετική· δύο άνδρες συναντιούνται στον δρόμο και κουβεντιάζουν για χαρτοπαίγνια, καφενεία, μαθήματα ξιφασκίας και ιππασία.

Στον δέκατο (σ. 356-358) οι πρωταγωνιστές είναι δύο ξένοι που επικοινωνούν μεταξύ τους στα ελληνικά (παραλλαγές: Φραντζέσος-Γάλλος, στραταδρόμος, Μπογδανία-Μολδαβία, Λεχία-Πολωνία, Φραντζα-Γαλλία), στον ενδέκατο (σ. 359-361) οι δύο ομιλητές περιγράφουν έναν πλούσιο και μορφωμένο νεαρό κύριο ελληνικής καταγωγής, ο οποίος μιλάει θαυμάσια πολλές γλώσσες και παίζει διάφορα μουσικά όργανα. Τέλος τα λεξικά αυτά περιλαμβάνουν έναν διάλογο στα ελληνικά και στη βενετσιάνικη διάλεκτο, όπου υπάρχουν σημαντικές πληροφορίες για τη διάδοση των βιβλίων (σ. 361-371).

Ecco semo arrivadi all'osteria.

Via desmontemo signori.

Tolè i cavalli de sti signori.

Orsù guardamo quelchene ne darè da magnar.

Un cappon, mezza dosena de colombini, una salata, sie quai e una dosenade lódole.

Comándeले altro?

Basta, denne del bon vin, e fruttì.

Ἴδου ἐφθάσαμεν εἰς τὸ πανδοχεῖον.

Ἄς ξεπεξεύσωμεν αὐθένται.

Λάβε τὰ ἄλογα αὐτῶν τῶν κυρίων καὶ ἐπιμελήσου τα.

Ἄς ἰδοῦμε τί μᾶς δίδεις διὰ φαγητόν.

Ἐναν καππὸν, μισὴ ντουζίνια περιστέρια, μίαν σαλάταν, ἕξη ὀρτύκια καὶ μίαν ντουζίνα τζουτζουλιάνους.

Ὅρίσετε ἄλλο;

Φθάνει, δὸς μας καλὸν κρασί καὶ πωρικά.

31. Λεξικὸν Ἰταλικῶν καὶ γραικικῶν πρόχειρον καὶ ἀναγκαιότατον εἰς τοὺς ποθοῦντας μανθάνειν ἐνκόλως τὴν γραικικὴν καὶ ἰταλικὴν γλῶσσαν ἀναδιορθωθὲν καὶ πλείσταις νεωτέρας λέξεσι πλουτισθὲν μετὰ προσθήκης τινῶν Διαλόγων καὶ ἄλλων εἰδήσεων χρησιμωτάτων, Ἐν Βενετία, ἐκ τῆς ἑλληνικ. τυπ. Νικολάου Γλοκῆ, 1848. Βλ. Δ. Γκίνης - Β. Μέξας, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία, 1800-1863 (στη συνέχεια ΕΒ), τ. Β', Αθήνα 1941, αρ. 4883.

Le lassa far a mi, che le resterà
contente. (...)
Ho savudo che nella Stamperia Greca del
Glichì se stampa diversi boni libri.
È verissimo: xe pochi zorni che io so sta
a vederla.
Cossa alla visto de bello?

Ἀφήσετε νὰ κάμω ἐγὼ καὶ θέλει σὰς εὐχα-
ριστήσω. (...)
Ἔμαθα πῶς εἰς τὴν Τυπογραφίαν τοῦ Γλυκῦ
τυπώνονται διάφορα καλὰ βιβλία.
Εἶναι ἀληθέστατον εἶναι ὀλίγαις ἡμέραις
ὁποῦ ἐπῆγα νὰ τὴν ἰδῶ.
Τί καλὸν εἶδετε;

Μέχρι τὴν ἐκδοσὴν τοῦ 1848 ὁ διάλογος διατηρεῖται (σ. 361-363):

Adesso i stampa una grammatica Greca
e Francese. Questo libro sarà molto
utile ai Greci per imparare la lingua
francese che ai nostri tempi xe de-
ventada quasi necessaria.

Τώρα τυπώνουν μίαν Γραμματικὴν Γραικι-
κὴν καὶ Φραντζέζικην. Αὐτὸ τὸ βιβλίον
θέλει εἶναι πολλὰ χρήσιμον εἰς τοὺς Γραι-
κοὺς, διὰ νὰ μανθάνουν τὴν Γαλλικὴν
γλῶσσαν, ὁποῦ εἰς τοὺς καιροὺς μας ἔγινε
σχεδὸν ἀναγκαῖα.

Certamente: la xe una lingua molto bella
e coltivada da tutte le persone pulite.

Βέβαια καὶ εἶναι μία γλῶσσα πολλὰ ὠραῖα
καὶ ὅλοι οἱ εὐγενεῖς ἄνθρωποι τὴν σπου-
δάζουν μὲ πόθον.

Go molto piaser che se stampi sta Gram-
matica, e subito vojo compràghene
dusento copie; perché son certo che
nei nostri paesi la gaverà gran esito.

Ἔχω μεγάλην εὐχαρίστησιν ὁποῦ τυπώνεται
αὐτὴ ἡ Γραμματικὴ, καὶ εὐθὺς θέλω νὰ
ἀγοράσω διακόσια βιβλία διὰ τι εἶμαι
βέβαιος ὅτι εἰς τοὺς τόπους μας θέλει
λάβη μεγάλην πούλησιν.

Cosa ve par del Lessico che sà ristampà
ultimamente? Avéu osserva quante
aggiunte che xe sta fatte?

Τί σὰς φαίνεται διὰ τὸ Λεξικὸν ὁποῦ ἐξανα-
τυπώθη τώρα ὕστερα; ἐπαρατηρήσετε
πόσαις προσθήκαις ἔγιναν;

Anzi basta confrontarlo col vecchio, per
veder subito la gran differenza.

Μάλιστα, φθάνει νὰ τὸ παραβάλλῃ τινὰς μὲ
τὸ παλαιὸν διὰ νὰ ἰδῇ εὐθὺς τὴν μεγάλην
διαφοράν.

Infatti se i l'avesse stampà nel carattere
del vecchio, el saria diventà troppo
grande.

Βέβαια ἀν ἤθελαν τὸ τυπώσῃ εἰς τὸν χαρα-
χτῆρα τοῦ παλαιοῦ ἤθελε γίνῃ παρα-
μεγάλον.

El me piase in sta forma, perché così el se
pol portar comodamente in scarsela.

Μοῦ ἀρέσει εἰς αὐτὸ τὸ σχῆμα διὰ τι ἔτζι
ἤμπορεῖ τινὰς νὰ τὸ φέρῃ εὐκόλα εἰς τὴν
τζέπην.

Voleu po scdioppar da rider? Lesé la vida
del fio de Bertoldo, nominà Bertoldin,
che sa stampà adesso da novo.

Θέλεις νὰ σκάσῃς ἀπὸ τὰ γέλοια; διάβασαι
τὴν ζωὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ Βερτόλδου, ὀνο-
μαζομένου Βερτολδίνου ὁποῦ ἐτυπώθη
τώρα νεωστί.

Go gusto; e vojo anca de questo com-
pràghene subito mille.

Ἔχω εὐχαρίστησιν καὶ θέλω καὶ ἀπὸ αὐτὸ
νὰ ἀγοράσω εὐθὺς χίλια.

Se stampa un altro libro, intitola el
Longino.

Τυπώνεται καὶ ἓνα ἄλλο βιβλίον καλούμενον
Λογγίνος.

Chi xelo sto Longino?

Ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ Λογγίνος;

Oh, questo xe un autor Greco molto
celebre e l'ha scritto in Greco literal
un libro intitola del dir Sublime.

Ἦ αὐτὸς εἶναι ἓνας συγγραφεὺς τῶν Ἑλλη-
νων πολλὰ περίφημος καὶ ἔγραψε ἑλλη-
νικὰ ἓνα βιβλίον περὶ Ἰψους λόγου.

- Donca per mi nol serve; perché son un ignorante.
- Tutti i dotti e antichi e moderni i fa una gran stima de'sta opera, e tutti i maestri, che insegna l'arte oratoria ai so scolari e con bon metodo i fa uso del libro dell'ammirabile Longino.
- Comprerò dunque anche de questo cinquanta copie.
- Vu gavé rasòn de pensar in sta maniera.
- Mi ho guadagnà dei boni bezzi a negoziar de libri.
- Oltre de questo mi piase molto la lettura, e in casa go una bella Libreria.
- Consumo delle volte intiere notte a lezer.
- Cossa contien quel libro che lezevi jersera?
- Sto libro contien la Istoria della Vita di Maometto.
- Ve prego de imprestarmelo, che son curioso de lezerlo.
- Sto libro xe sta tradotto dal francese in greco.
- Chi xe el traduttor?
- Non so dirve gnente; perché non l'ha messo el so nome.
- Me par ch'el sia tradotto ben.
- Si; ma pur xe difficile ch'el possa piaser a tutti.
- Anzi questo xe impossibile.
- Ghe xe delle bestie, che no i sa nè scriver, nè lezer, eppur i ga coraggio de criticar le fatighe dei altri. (...)
- Λοιπόν διὰ λόγου μου δὲν χρησιμεύει, διὰ τὴν εἶμαι ἀμαθῆς.
- “Οἱ οἱ πεπαιδευμένοι παλαιοὶ καὶ νέοι τιμοῦν καταπολλὰ αὐτὸ τὸ βιβλίον καὶ ὅλοι οἱ Διδάσκαλοι ὅπου παραδίδουν τὴν Ῥητορικὴν τέχνην εἰς τοὺς μαθητὰς μὲ καλὴν μέθοδον μεταχειρίζονται τὸ βιβλίον τοῦ θαυμασίου Λογγίνου.
- “Ας ἀγοράσω λοιπόν καὶ ἀπὸ αὐτὸ πενήντα βιβλία.
- “Εσεῖς ἔχετε δικαίον νὰ στοχάζεσθε εἰς αὐτὸν τὸν τρόπον.
- “Εγὼ ἐκέρδισα ἀρκετὰ ἄσπρα πραγματευόμενος εἰς βιβλία.
- “Ἐξω ἀπὸ αὐτὸ μοῦ ἀρέσει πολὺ ἡ ἀνάγνωσις καὶ εἰς τὸ σπῆτι μου ἔχω μίαν εὐμορφὴν βιβλιοθήκην.
- Δαπανῶ μερικαῖς φοραῖς ὀλόκληραις νύκτες νὰ διαβάζω.
- Τί περιέχει ἐκεῖνο τὸ βιβλίον ὅπου διάβασες ἔχθες τὸ βράδυ;
- Αὐτὸ τὸ βιβλίον περιέχει τὴν Ἱστορίαν τῆς ζωῆς τοῦ Μωάμεθ.
- Σὲ παρακαλῶ νὰ μοῦ τὸ δανείσῃς ἐπειδὴ εἶμαι περίεργος νὰ τὸ διαβάσω.
- Αὐτὸ τὸ βιβλίον ἐμεταγλωττίσθη ἀπὸ τὸ φραντζέζικον εἰς τὸ ῥωμαϊκόν.
- Ποῖος εἶναι ὁ μεταγλωττίστης;
- Δὲν ἤξεύρω νὰ σοῦ εἰπῶ τίποτες διὰ τὴν δὲν ἔβαλε τὸ ὄνομά του.³²
- Μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι καλὰ μεταγλωττισμένον.
- Ναί, ὅμως εἶναι δύσκολον νὰ ἀρέσει εἰς ὅλους.
- Μάλιστα αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον.
- Εἶναι μερικὰ ζῶα ὅπου δὲν ἤξεύρουσιν οὔτε νὰ γράψουσιν, οὔτε νὰ διαβάσουσιν καὶ μὲ ὅλον τοῦτο τολμοῦν νὰ κατηγοροῦσιν τοὺς κόπους τῶν ἄλλων. (...)

32. Οι αναφερόμενες εκδόσεις της Γαλλικής Γραμματικής, του Λογγίνου, *Περί ύψους, και της Ιστορίας της ζωής του Μωάμεθ* δεν έχουν βιβλιογραφηθεί. Βλ. Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Ξενόγλωσσες εκδόσεις ελληνικών τυπογραφείων της Βενετίας. Συμπληρωματικά στοιχεία για τον 18ο αιώνα», *Ελληνικά* 41 (1990), σ. 292-293, όπου δημοσιεύεται το απόσπασμα του διαλόγου που αναφέρεται στην *Ιστορία της ζωής του Μωάμεθ*.

Στη διορθωμένη έκδοση του 1848 ο διάλογος είναι διαφορετικός:

Τὴν εἶδα προμηθευμένην μὲ χαρακτηριστικῆς ξυλογραφίας καὶ στολισματα ἐξάπαντος νέα. Εἶμαι βέβαιος ὅτι αἱ ἐκδόσεις τῶν βιβλίων θέλουσι ἀποβῆναι ὀφειστέα. Χωρὶς ἀμφιβολία.
 Ἡ Τυπογραφία τοῦ Γλυκῆ εἶναι περίφημος εἰς ἔλλην τὴν Ἑλλάδα διότι ἀπὸ τῆς μέσης δεκάτης ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐξῆς, διέσπειρε μὲ τὰ βιβλία τῆς τὰ φῶτα τῆς σοφίας καὶ τὰ χρηστὰ καὶ θεάρεστα ἤθη.

Καὶ ποῖα βιβλία τυπώνονται τὸ παρὸν;

Πολλὰ καὶ ὠφέλιμα, κυρίως δὲ τὴν Ὀκτώηχον καὶ τὸ Ψαλτήριον καὶ τὸ Πεντηχοστᾶριον. Μοὶ φαίνεται ὅτι νὰ ἀνετυπώθῃ καὶ τὸ Μέγα Ὁρολόγιον.

Μάλιστα, καὶ εἰς κομψοὺς καὶ ὀφειστέους χαρακτήρας, μὲ τοὺς βίους τῶν Ἀγίων, μεταφρασμένους εἰς τὸ ἀπλούστερον πρὸς περισσοτέραν κατάληψιν τῶν ἀναγινωσκόντων.

Καὶ ὅχι ὀλίγαι φροντίδες μετεχειρίσθησαν εἰς τὴν τύπωσιν τοῦ Πεντηχοσταρίου.

Ἔχει αὐτὴ ἡ Τυπογραφία ἄλλα βιβλία ὑπὸ τὰ πιεστήρια;

Ἔχει τὸ Ἀνθολόγιον, τὸν Δαμασκηνόν, τὸ Λειτουργικόν, τὸ Γεωπονικόν, καὶ τὰς Ἀραβικὰς Μυθολογίας, ἤτοι τὴν Χαλιμάν.

Ἡξερῶ ὅμως ὅτι ἓνα βιβλίον ὅταν δὲν ᾔνοι καλὰ διορθωμένον δὲν ἀξίζει τίποτε, καὶ περὶ τοῦτο μάλιστα ἤθελον νὰ ἐρωτήσω.

Ὁ διορθωτὴς τῶν βιβλίων εἶναι ὁ κύριος Πολυχρόνιος Φιλιππίδης, ἐκ Καλαβρύτης, ἀνὴρ ἐλλόγιμος καὶ ἐγκρατὴς τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, ὅς τις ἐξεκαθάρισε μερικὰ βιβλία ἀπὸ ἀναρίθμητα λάθη.

Ἐπεθύμουν νὰ ἰδῶ τὸν κατάλογον· ἀλλ' ἐπειδὴ ἔχομεν νὰ ὀμιλήσωμεν καὶ περὶ ἄλλων τινῶν, παρακαλῶ νὰ μὲ τὸ στείλετε αὔριον εἰς τὴν οἰκίαν μου.

Εἶμαι βέβαιος ὅτι θέλετε εὑρεῖν πολλὰ βιβλία διὰ τὰ ὅποια ὁ Τυπογράφος κάμνει τὰς κατὰ τὸ δυνατότερον εὐκολίας.

Ἐγὼ ἐκέρδησα ἀρκετὰ ἄσπρα πραγματευόμενος εἰς βιβλία. Ἐξ ἀπὸ αὐτὸ μού ἀρέσει πολὺ ἡ ἀνάγνωσις καὶ εἰς τὸ σπίτι μου ἔχω μίαν ὀφειστέαν βιβλιοθήκην. Δαπανῶ μερικαῖς φοραῖς ταῖς ὀλόκληραις νύκτες νὰ διαβάσω. (...)

Ὁ Πολυχρόνιος Φιλιππίδης (1797-1864),³³ ὅπως σημειώθηκε, ἐνίωθε τὴν ἀνάγκη νὰ διορθώσῃ τὴ γλώσσα γιὰ νὰ τῆς δώσῃ πιο ἀξιοπρεπὴ μορφή.

Στὸ *Νέον λεξικὸν ἰταλο-γραικικόν*, τυπωμένο ἀπὸ τὸν Γλυκὺ τὸ 1792,³⁴ στὸν πρόλογό του ὁ Βλαντὴς ἀναφέρει τὴ μετάφραση τοῦ Καφενὲ τοῦ Goldoni, ποὺ εἶχε ἐκδώσει τὴν προηγούμενη χρονιά στὸ ἴδιο τυπογραφεῖο, καὶ συγκεκριμένα ἀναφέρει τὶς ἀρετὲς τοῦ βιβλίου αὐτοῦ.³⁵ Διαφήμιση γιὰ τὴν μετάφραση αὐτὴ βρῖσκουμε σὲ λεξικά τυπωμένα ἀπὸ τὸν Γλυκὺ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα (1794, «νῦν μετατυπωθέν ...»)³⁶ Ὁ ὕστερος διάλογος, καὶ αὐτὸς συν-

33. Βιογραφικὰ καὶ ἐργογραφικὰ του, βλ. Ἀριστ. Στεργέλλης, «Χειρόγραφα σημειώματα στα βιβλία τῆς παλαιᾶς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Βενετίας», *Θησαυροίσματα* 4 (1967), σ. 117-118.

34. Γ. Γ. Λαδὰς - Α. Δ. Χατζηδῆμος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1795*, Ἀθήνα 1970, σ. 154-156.

35. *Στὸ ἴδιο*, σ. 78-79.

36. *Στὸ ἴδιο*, σ. 302 κ.ε.

θεμένος εις βενετικήν διάλεκτον» (στην έκδοση του 1848 είναι στα ιταλικά) περιλαμβάνει κάποιες πληροφορίες σχετικές με τη διαφήμιση των βιβλίων: οι διάλογοι στα δίγλωσσα ελληνοϊταλικά λεξικά της Βενετίας είναι γουστόζικα «διαφημιστικά» επεισόδια, τα οποία λειτουργούν ως «παρακείμενα» για την προβολή της εκδοτικής παραγωγής.³⁷

Η έρευνα γύρω από τη νεοελληνική βενετσιάνικη λεξικογραφία, από την *Corona Preciosa* ως τα μέσα του 19ου αιώνα, μου έδωσε την ευκαιρία να μελετήσω μερικά δίγλωσσα ελληνοϊταλικά λεξικά τυπωμένα στη Βενετία και, μετά τη γενική επισκόπηση αυτής της σημαντικής εκδοτικής παραγωγής, συμπεραίνω τα εξής:

— Από τα πρώτα τυπωμένα νεοελληνικά λεξικά είναι φανερό η έγνοια του εκδότη για την εμπορική επιτυχία της έκδοσης: στην πρώτη τυπωμένη απόπειρα ελληνοϊταλικού λεξικού, δηλαδή στην περίφημη *Corona Preciosa*, που τυπώθηκε όπως είναι γνωστό το 1527 στο τυπογραφείο του Giovanni Antonio da Sabbio, με οικονομική υποστήριξη του πεθερού του Aldo Manuzio («impensis vero Domine Andrea de Turrenani de Asula»), βρίσκουμε την πληροφορία (στην τελευταία σελίδα) ότι ο εκδότης απαγορεύει εξωδίκως την ανατύπωση για δέκα χρόνια χωρίς την άδεια του Στέφανου, ο οποίος μαζί με τους συνεργάτες του είχε την επιμέλεια της σύνταξης του λεξικού. Η σημείωση που προστατεύει τα πνευματικά δικαιώματα του Στέφανου λέει συγκεκριμένα: «per ispatio di anni dieci non è possibile stampare o far stampare oltre il volere di Maestro Stephano e senza sua espressa licentia». Στο ίδιο τυπογραφείο εκδόθηκε επίσης ο εισαγωγικός διάλογος βιβλιοπώλη και φιλομαθούς που διαφημίζει τη μετάφραση της *Βατραχομομαχίας* από τον Δημήτριο Ζήνο.

— Η φύση του λεξικού είναι χρηστική, πράγμα που σημαίνει ότι το ιδανικό λεξικό πρέπει να περιλαμβάνει όλα εκείνα τα στοιχεία που χρειάζονται για την άμεση επικοινωνία, και το σχήμα πρέπει να είναι προσαρμοσμένο στις ανάγκες των ανθρώπων που ταξιδεύουν (όταν το βιβλίο έχει μεγαλύτερο σχήμα και περισσότερη τυπογραφική επιμέλεια, είναι βιβλίο για το τραπέζι, για μελέτη, και όχι αντικείμενο για την τσέπη ή το σακίδιο — *Μοῦ ἀρέσει εις αὐτό τὸ σχῆμα διὰ τὶ ἔτζι ἤμπορεῖ τινὰς νὰ τὸ φέρῃ εὐκόλα εις τὴν τζέπην*).

— Η διάδοση των ελληνοϊταλικών λεξικών που τυπώνονταν στη Βενετία υπήρξε μεγάλη και σταθερή από τον 16ο ως τα μέσα του 19ου αιώνα.

37. Στην πολύ χρήσιμη μελέτη του Γ. Δ. Μπώκου, «Η “διαφημιστική” προβολή του βιβλίου κατά την Τουρκοκρατία», *Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες. Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών*, Αθήνα 1982, σ. 113-135, δεν υπάρχουν αναφορές σ' αυτούς τους συγκεκριμένους διαλόγους.

— Η μορφή, η διάταξη των λέξεων και η λειτουργικότητά τους (και γενικότερα των λεξικών) μας επιτρέπουν να διαμορφώσουμε ένα σχήμα μέσω του οποίου μας γίνεται πιο προσιτή η καθημερινή ζωή των Ελλήνων της εποχής και πιο κατανοητή η εξέλιξη των ελληνικών που μιλούσαν οι Έλληνες οι οποίοι ζούσαν στη Βενετία μέχρι τον 19ο αιώνα.

— Η ιστορία των λεξικών, ή μάλλον καλύτερα η ιστορία των τυπωμένων λεξικών σε δίγλωσση μορφή διηγείται τις ελληνοϊταλικές επαφές και σχέσεις όχι μόνο σε πολιτιστικό, αλλά και σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.

— Τα ελληνοϊταλικά λεξικά που τυπώθηκαν στη Βενετία από τον 18ο ως και τον 19ο αιώνα περιέχουν τις περισσότερες φορές πληροφορίες οι οποίες ενδιαφέρουν όχι μόνο τους γλωσσολόγους, αλλά και τους ιστορικούς του βιβλίου, καθώς και τους φιλόλογους.

Μερικές από αυτές τις παρατηρήσεις μπορεί να φαίνονται αυτονόητες, αλλά και σ' αυτήν ακόμη την περίπτωση εύχομαι να είναι χρήσιμο το λατινικό λογοπαίγνιο «*repetita iuvant*». Ειδικά, όταν πρέπει να παρουσιάσουμε ένα γενικότερο πλαίσιο και είμαστε αναγκασμένοι να προβάσουμε, από τα δεδομένα, τις υποθέσεις μας, νομίζω ότι είναι αναγκαίο να επαναδιατυπώσουμε ορισμένες γνωστές προϋποθέσεις. Πάντως, αυτό που θα ήθελα κυρίως να επισημάνω, ή να τονίσω με λίγα συγκεκριμένα και ευνόητα στοιχεία, είναι ότι μια συστηματική μελέτη σχετικά με όλα τα λεξικά που έχουν τυπωθεί στη Βενετία (από την *Corona Preciosa* μέχρι τα λεξικά του Σπυρίδωνα Βλαντή) παρουσιάζει πολλές και διαφορετικές πλευρές. Η έρευνα αυτή μας επιτρέπει να αναλύσουμε όχι μόνο τις γλωσσικές ιδιομορφίες, αλλά και τις ιστορικοκοινωνιολογικές πληροφορίες που περιλαμβάνονται στα λεξικά.

Η εκτύπωση των δίγλωσσων λεξικών, που γίνεται όλο και πιο πυκνή κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, μαρτυρεί τη χειροπιαστή ανάγκη μιας ευρύτερης και πλουσιότερης επικοινωνίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, αν εξαιρέσουμε τα λεξικά του Σικελού ιερέα Girolamo Germano (Ρώμη 1622),³⁸ του Ioannes Meursius (Leiden 1610 και 1614), του Carolus Du Cange (Lugduni 1688) και του Γάλλου καπουτσίνου μοναχού Alessio Somavera (Παρίσι 1709),³⁹ οι υπόλοιποι, και προπάντων οι μεταγενέστεροι επιμελητές λεξικών, είναι —στην πλειονότητά τους— ελληνόφωνοι: Κρητικός ήταν ο Γεράσιμος Βλάχος, που έγραψε τον *Θησαυρόν τῆς Ἐγκυκλοπαιδικῆς βάσεως τετραγλωσσον*

38. «Το νέο Ελληνικό λεξικό του Girolamo Germano», *Επίσημοι Λόγοι Πανεπιστημίου Αθηνών* 30, 1988-1991, τχ. Γ', 1997, σ. 1.535-1.547.

39. Βλ. τη σύντομη εισαγωγή του B. Lavagnini, *Dizionario Greco moderno-italiano*, Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici, Gruppo Editoriale Internazionale, Ρώμη 1993, σ. IX-XV. Βλ. επίσης, Γ. Γ. Αλισανδράτος, «Τα νεοελληνικά λεξικά. Συνοπτικό διάγραμμα», *Λιαβάζω* 32 (1980), σ. 26-36 και 34 (1980), σ. 30-44.

(τυπωμένο στη Βενετία *ex typographia Ducali Pinelliana*, το 1658), Χιώτης ο Simon Portius (Παρίσι 1635), Ηπειρώτης ο Λάμπρος Μπούμπας, που ανέλαβε την επιμέλεια και τη δαπάνη του *Λεξικοῦ τετράγλωσσου, τυπωθέντος εἰς κοινήν ὠφέλειαν*, το 1750 από το τυπογραφεῖο του Α. Bortoli,⁴⁰ και Ηπειρώτης ο Γεώργιος Κωνσταντίνου.

Το λεξικό που επιμελήθηκε ο τελευταῖος τυπώθηκε το 1757 από τον φιλέλληνα εκδότη Antonio Bortoli. Ο τίτλος είναι: *Λεξικὸν Τετράγλωσσον περιέχον δηλαδὴ τὰς τέσσαρας ταύτας διαλέκτους, Ἑλληνικὴν, πεζὴν ἤτοι ἁπλὴν Ῥωμαϊκὴν, Λατινικὴν καὶ Ἰταλικὴν, νῦν πρῶτον συνταχθέν, φιλοπονηθέν καὶ εἰς φῶς ἀχθὲν σπουδῆ καὶ πόνῳ Γεωργίου Κωνσταντίνου ἐξ Ἰωαννίνων (...)*. Ο «ὁμογενῆς, φιλογενῆς καὶ ζηλωτῆς τῆς δόξης καὶ εὐδοκίμησεως τοῦ ἡμετέρου ἑλληνικοῦ γένους», ο επιμελητής, που υπογράφει με αυτό τον τρόπο στο τέλος της εισαγωγῆς του, αφιερώνει το ἔργο του στον Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο, ο οποίος θεωρεῖται «μόνος σωτήριος καὶ προστάτης ... ἐν τοιαύτῃ κειμένου καταπτώσει τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους». Σημαντικὴ θεωρῶ την τεσσάρων σελίδων εισαγωγὴ «τοῖς ἐντευξομένοις φιλολόγοις καὶ ἐρασταῖς τῆς Ἑλληνίδος διαλέκτου», ὅπου αναφέρει ὅτι ἕνας ἀπὸ τους λόγους που τον οδήγησαν νὰ ετοιμάσει τὸ λεξικὸ αὐτὸ εἶναι ἡ ἀνάγκη ἐνός τέτοιου εἴδους λεξικοῦ «εἰς τὰ νῦν σωζόμενα σχολεῖα εἰς τὸ ἡμέτερον γένος».⁴¹ Ἡ αφιερωτικὴ ἐπιστολὴ, ὅπως καὶ σε ἄλλες περιπτώσεις, ἀποτελεῖ αὐτοδιαφήμιση του ἐντύπου. Διαφημιστικὸ ρόλο εἶχε ἐπίσης, ὅπως καὶ στα περισσότερα βιβλία, ἡ σελίδα τίτλου που παρουσιάζει τὸ βιβλίον στον ἀναγνώστη καὶ τον πληροφορεῖ σχετικά με τὸν σκοπὸ τοῦ λεξικοῦ αὐτοῦ.⁴²

40. Παπαδόπουλος, ΕΒ Α', αρ. 3607.

41. Ο Γεώργιος Κωνσταντίνου παρουσιάζει ἕναν κατάλογο ἐλληνικῶν σχολείων, ὅπου περιγράφει καὶ τὴν ὕλη διδασκαλίας (σ. 10), στον ὁποῖο τελειώνει με τὰ ἐξῆς: «Ἰδοὺ λοιπὸν τὰ σπουδαστήρια καὶ αἱ σπουδῆς ὅπου τὴν σήμερον γυμνάζονται οἱ τῶν Ἑλλήνων παῖδες». Ἐανατυπώθηκε τὸ 1786 καὶ τὸ 1801. Βλ. καὶ σημ. 11.

42. Παπαδόπουλος, ΕΒ Α', αρ. 3151, Marciana 50 C 16. Πρὶν τελειώσω αὐτὰ τὰ σημειώματα σχετικά με τὰ δίγλωσσα λεξικά που τυπώθηκαν στη Βενετία, θέλω νὰ ἀναφέρω ὡς παράδειγμα καὶ μόνον δύο ἄλλες περιπτώσεις, τις ὁποῖες πολὺ ευγενικά μου υπέδειξε ὁ συνάδελφος κ. Max Reyffuss. Πρόκειται γιὰ δύο ἐκδόσεις τῆς Βιέννης που παρουσιάζουν ἀνάλογες ἐπικοινωνιακές. Ἡ πρώτη φέρει ὡς τίτλο *Sammlung der zum Sprechen nöthighien Wörter u. Redensarten der Turkischen Neugriechischen und deutschen Sprache von Artin Hindoglu*, Βιέννη 1840, ἐνῶ ἡ δευτέρα εἶναι τὸ *Ἑγγχειρίδιον Γερμανοῦ Ἑλληνικὸν καὶ Ἑλληνο-Γερμανικὸν ὑπὸ Ἀναστασίου Ἀ. Μαυροῦ*, Βιέννη 1872. Στα δύο αὐτὰ βιβλία ὑπάρχουν διάλογοι χρήσιμοι γιὰ μιὰ πρώτη ἐπαφὴ ἀνάμεσα σε ἀνθρώπους που δὲν μιλάνε τὴν ἴδια γλῶσσα. Στὸ *Sammlung der zum Sprechen ...*, συναντᾶμε ἕναν διάλογο ἀνάμεσα σε ἕναν τραυματία καὶ ἕναν γιατρό:

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Διάλογοι από το Λεξικὸν Ἰταλικὸν καὶ Γραικικὸν (1817, 1854)
καὶ ἀπὸ τῆς Γραμματικῆς τῆς Ἰταλικῆς διαλέκτου (1831)

*Λεξικὸν Ἰταλικὸν καὶ Γραικικὸν πρόχειρον καὶ ἀναγκαϊότατον εἰς τοὺς πο-
θοῦντας μαθάνειν εὐκόλως τὴν Γραικικὴν καὶ Ἰταλικὴν Γλῶσσαν. Μετὰ προ-
σθήκης ἐν τῷ τέλει Δώδεκα Διαλόγων καὶ ἑτέρων τινῶν χρησίμων. Ἐν Βενε-
τία 1817 παρὰ Νικολᾶω Γλωκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.*⁴³

Διάλογος Δ' (σ. 341-342)

Per vestirsi.

Giovanni.

Che comandate Signore?

Presto, raccendi il fuoco, vestimi.

Il fuoco è acceso.

Dammi le mie scarpe, ed il mio abito.

Eccole, Signore.

Dove sono le mie calze di seta?

Sono rotte, e le diedi da governare alla
serva.

Hai fatto bene.

Con che abito volete vestirvi oggi?

Col nero, perché devo andar a fare una
visita di condoglianza.

Portami dell'acqua per lavarmi e dopo
vieni a pettinarmi.

Eccomi qui con la scatola de' pettini.

V'è acqua d'arancio?

Si signore.

Διὰ τὰ ἐνδυθῆ τινάς.

Ἰωάννη.

Τί ὀρίζεις αὐθέντη;⁴⁴

Γλίγωρα, ἔναψε φωτιά, ἔνδυσέ με.

Ἡ φωτιά εἶναι ἀναμμένη.

Δόσε μου τὰ παπούτζιά⁴⁵ μου καὶ τὸ φόρεμά
μου.

ἽΟρισμός σας αὐθέντη.⁴⁶

Ποῦ εἶναι τὰ μεταξωτά μου καλτζούνια;

Εἶναι τρύπια, καὶ τὰ ἔδωσα νὰ τὰ φτιάσῃ
ἡ δούλη.

Καλὰ ἔκαμες.

Ποῖον φόρεμα φορεῖτε σήμερον;

Τὸ μαῦρον, διὰ τί πρέπει νὰ πηγαίνω νὰ
συλληπηθῶ.

Φέρε μου νερόν νὰ νιφθῶ καὶ ὕστερον ἔλα
νὰ με κτενίσῃς.

Ἐδῶ εἶμαι μετὰ τὸ κουτί τῶν κτενίων.

Εἶναι νεραντζόνερον;⁴⁷

Ναι αὐθέντη.⁴⁸

παρακαλῶ θεωρήσετε τὴν πληγὴν μου.

*αὕτη ἡ πληγὴ εἶναι ἀπὸ τουφέκι, ἢ ἀπὸ ἄλλο πρᾶγμα; καὶ τί ἰατρικὸ ἐμεταχειρίσθης;
ἐγὼ ἔχασα ἀρκετὸν αἷμα, καὶ διὰ τοῦτο ὀλιγοθύμησα...*

Καὶ αὐτές οἱ περιπτώσεις μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ κοινῆς καθομιλουμένης τῆς εποχῆς
σε λεξικά. Οἱ γλωσσολόγοι μαζί με τοὺς ἱστορικοὺς τῶν βιβλίων ἔχουν υλικὸ γιὰ γόνιμη
συνεργασία.

43. Ηλιοῦ, EB 19ου αι., 1817.110, Marciana 55 T 205. Ἄλλες ἐκδόσεις: 1832,
1848, 1854, 1855.

44. 1848-1854: κύριε.

45. 1848-1854: ὑποδήματα.

46. 1848-1854: κύριε.

47. 1848-1854: V'è acqua di Colonia? Εἶναι κολωνόνερον;

48. 1848-1854: Μάλιστα κύριε.

Dammi prima da lavarmi i denti.
Che fai? con quel pettine mi ferisci prendine un altro più buono, e più piano.

Va alla Scuola a vedere se il signore ha finito la lezione.

Come ha finito?

Si Signore.

Bravo.⁵⁰

Δός μοι πρώτον νά πλύνω τὰ δόντια μου.
Τί κάμνεις; μέ αυτό τὸ κτένι μέ καταπληγώνεις; ἔπαρε ἓνα ἄλλο μαλακώτερον, καὶ ἰσιώτερον.

Πήγαυε εἰς τὸ Σχολεῖον νά ἰδῆς ἂν ὁ Κύριος ...⁴⁹ ἔτελείωσε τὴν ἀνάγνωσιν.

Πῶς; Ἐτελείωσες;

Ναὶ αὐθέντη.

Ἐὔγε.

Διάλογος I' (σ. 354-356)

L'incontro di due Forestieri.

Siete Francese Signore?

Si signore ai vostri comandi.

Vi ringrazio.

Donde siete?

Da Parigi.

Donde venite al presente?

Vengo dalla Germania.

Avete fatto buon viaggio?

Sono tre anni che io viaggio.

Quanto tempo è che vi trovate in Bucorest.

Avete imparato il Valaco?

Non ancora.

Per dove continuerete il vostro viaggio?

Voglio andar a vedere Costantinopoli.

Che strada prendete?

Ho voglia di andar prima in Moldavia.

E poi?

Io passerò in Polonia.

Ma vi allontanerete dalla vostra strada.

Non mi importa ritornerò a Bucorest verso il mese ...⁵¹

(...)

Ἡ ἀπάντησις δύο Ξένων.

Εἶσθε Φραντζέζος αὐθέντη;

Ναὶ αὐθέντη εἰς τοὺς ὀρισμούς σας.

Σᾶς εὐχαριστῶ.

Πόθεν εἶσθαι;

Ἐκ τὸ Παρίσιον.

Πόθεν ἔρχεσθε κατὰ τὸ παρόν;

Ἐρχομαι ἀπὸ τὴν Γερμανίαν.

Ἐκάμετε καλὸν ταξίδι;

Εἶναι τρεῖς χρόνοι ὅπου ταξιδεύω.

Πόσος καιρὸς εἶναι ὅπου εὗρίσκεσθε εἰς τὸ Βουκορέστιον;

Ἐμάθετε τὰ Βλάχικα;

Ἄχι ἀκόμη.

Διὰ ποῦ θέλει ἀκολουθήσετε τὸ ταξίδι σας;

Θέλω νά υπάγω νά ἰδῶ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Τί στρατά πιάνεται;

Ἄγαπῶ νά υπάγω πρώτον εἰς Μπογδανίαν.

Καὶ ὕστερον;

Θέλει ἀπεράσω εἰς Λεχίαν.

Μὰ θέλει μακρύνετε ἀπὸ τὴν στρατά σας.

Δὲν μέ μέλει, θέλει ἐπιστρέψω εἰς Βουκορέστιον πρὸς τὸν μῆνα ...

(...)

49. Βλ. στις εκδόσεις 1848-1854, όπου ο διάλογος προχωρεί με διαφορετικό τρόπο:

Come? hai finito?

Πῶς; ἔτελείωσε;

Ho finito, signore.

Ἐτελείωσα, κύριε.

Bravo.

Ἐὔγε.

50. Σ. 341-342.

51. Σ. 354-356.

Λεξικόν ἰταλικὸν γραικικὸν ... Νέα ἔκδοσις. Ἐν Βενετία, Τυπογραφία τοῦ Φοίνικος, 1854.⁵²

Ἡ ἔκδοσις αὐτή περιλαμβάνει τοὺς διαλόγους με πολλὰ σημαντικὰ διορθώσεις: α. στὸν δωδέκατο διάλογο δὲν ὑπάρχουν πλέον αναφορὰς σὲ βιβλία καὶ στὶς ἐκδόσεις Γλυκὺ· β. τὸ ἰταλικὸ κείμενο τοῦ διαλόγου αὐτοῦ δὲν εἶναι πλέον σὲ βενετσιάνικη διάλεκτο· γ. προστίθεται ἕνας δέκατος τρίτος διάλογος· δ. ἡ γλώσσα εἶναι πρὶν λόγια.

Διάλογος ΙΑ'

Per informarsi di una persona.

Chi è quel Gentiluomo, che vi parlava poco fa?

È un greco.

Io lo credeva Francese.

È delle parti di Valachia.

Parla molto bene il Francese.

Parla tanto bene l'italiano, il francese, lo spagnuolo, il tedesco e l'inglese che

Che gli Italiano lo credono Italiano.

Parla francese come i Francesi medesimi.

Gli Spagnoli lo credono Spagnolo, i Tedeschi Tedesco e gl'Inglese Inglese.

È difficile di saper bene tante e sì diverse lingue.

È stato molto tempo in que' paesi?

È molto tempo che lo conoscete?

Sono quasi due anni.

Egli ha una bell'aria, una bella presenza.

Non è né molto grande né molto piccolo.

Διὰ τὴν πληροφορηθῆ⁵³ τινὰς διὰ κανένα ὑποκείμενον.

Ποῖος εἶναι ἐκεῖνος ὁ Ἄρχων, ὅπου σοῦ ὠμιλοῦσε πρὸ ὀλίγου;

Εἶναι Γραικός.

Ἐγὼ τὸν ἐνόμιζα Γάλλον.⁵⁴

Εἶναι ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Βλαχίας.

Ὅμιλεῖ πολλὰ κατὰ τὰ Γαλλικά.⁵⁵

Ὅμιλεῖ τόσοσιν ὥραϊα Ἰταλικά, Γαλλικά,⁵⁶

Ἰσπανικά,⁵⁷ Γερμανικά καὶ Ἀγγλικά⁵⁸

ὥστε οἱ Ἰταλοὶ τὸν νομίζουσιν Ἰταλόν.

Ὅμιλεῖ Γαλλικά⁵⁹ ὡς αὐτοὶ οἱ Φραντζέζοι.

Οἱ Ἰσπανοὶ τὸν νομίζουσιν Ἰσπανόν, οἱ

Γερμανοὶ Γερμανόν, καὶ οἱ Ἀγγλοὶ

Ἀγγλον.⁶⁰

Εἶναι δύσκολον νὰ ἤξεύρη τινὰς κατὰ τόσας διαφορετικὰς διαλέκτους.

Ἦτον πολὺν καιρὸν εἰς αὐτοὺς τοὺς τόπους;

Εἶναι πολὺς καιρὸς ἀφ' οὗ τὸν γνωρίζετε;

Εἶναι σχεδὸν δύο χρόνοι.

Ἐχει σχῆμα καλόν, εὖσχημον παρῆρσιαν.

Δὲν εἶναι οὔτε πολλὰ μεγάλος οὔτε πολλὰ μικρός.⁶¹

52. Γκίνης - Μέξας, ΕΒ, αρ. 6254, Marciana 216 c. 199.

53. 1817: Διὰ τὴν λάβη τινὰς εἶδησιν ...

54. 1817: Φραντζέζος.

55. 1817: Φραντζέσικα.

56. 1817: Φραντζέσικα.

57. 1817: Σπανιόλικα.

58. 1817: Ἰνγλέζικα.

59. 1817: Φραντζέσικα.

60. 1817: Οἱ Ἐγγλέζοι Ἐγγλέζον.

61. 1817: è ben fatto εἶναι καλοκαμαμένος.

Sona il violino, sona il cembalo, ed altri
strumenti.

Molto bramerei di conoscerlo.

Io ve lo farò conoscere.

Dove abita?

Abita qui vicino.

Quando volete che andiamo a riverirlo?

Quando vi aggrada, giacché è mio intimo
amico.

Dunque andremo quando avrete tempo.

Dunque andremo domattina.

Vi resterò grato.⁶²

Διάλογος ΙΓ' ⁶⁵

Per una malattia.

Avete saputo del Signor? ...

Non so nulla.

È ammalato il meschinello.

Andiamo subito a visitarlo.

Mi è stretto amico, ed ebbi da lui molti
favori.

Gli professo infinite obbligazioni.

Come avete passata la notte?

Molto male; non ho dormito punto.

Ebbi la febbre tutta la notte.

Sento dolori per tutto il corpo.

Forse avrete bisogno di farvi fare un
salazzo?

M'han cavato sangue due volte.

Non so perché non venga il medico.

Ho sudato tre camicie.

Questo è un buon segno.

Non si sa cosa sia salute, se non quando
siamo ammalati.

Bisogna farsi coraggio, non è niente.

Mi sento un gran caldo alla testa.

Avete preso purganti?

Quanti medicinali avete pigliato?

Sono annoiato di medicine.

Παίζει⁶² τὸ βιολί, παίζει τὸ κύμβαλον καὶ
ἄλλα λαλούμενα.

Ἐπιθυμοῦσα πολλὰ νὰ τὸν γνωρίσω.

Ἐγὼ θέλει κάμω νὰ τὸν γνωρίσετε.

Ποῦ κατοικεῖ;

Κατοικεῖ ἐδῶ σιμὰ.

Πότε θέλεις νὰ υπάγωμεν νὰ τὸν χαιρετή-
σωμεν;

Ὅποτεν ἀγαπᾶς, διὰ τὶ εἶναι φίλος μου
ἄκρος.

Λοιπὸν πηγαίνομεν, ὅταν λάβης καιρὸν.

Λοιπὸν θέλει υπάγωμεν αὔριον τὸ ταχύ.

Θέλει σοῦ μείνω ὑπόχρεως.⁶³

Περὶ ἀρρωστίας.

Ἐμαθες διὰ τὸν Κύριον; ...

Δὲν ἔμαθα τίποτες.

Εἶναι ἀρρωστος ὁ ζάβαλης.

Πηγαίνομε εὐθὺς νὰ τὸν ἐπισκεφθῶμεν.

Εἶναι ἄκρος μου φίλος, καὶ ἀπὸ αὐτὸν ἔλαβα
πολλὰς χάρες.

Τοῦ ὁμολογῶ ἄπειρα χρέη.

Πῶς ἀπέρασες τὴν νύκτα;

Πολλὰ ἀχαμνὰ δὲν ἐκοιμήθηκα παντελῶς.

Εἶχα τὴν θέρμην ἕλην τὴν νύκτα.

Αἰσθάνομαι πόνους εἰς ἔλον μου τὸ κορμί.

Ἴσως ἔχεις χρεῖαν νὰ σοῦ εὐγάλουν αἷμα;

Μοῦ εὐγαλαν αἷμα δύο φοραῖς.

Δὲν ἤξεύρω διὰ τί δὲν ἔρχεται ὁ Ἰατρός.

Ἰδρῶσα τρία ὑποκάμησα.

Αὐτὸ εἶναι καλὸν σημάδι.

Δὲν ἤξεύρει τινὰς τί εἶναι ὑγεία, παρὲ ὅταν
εἶναι ἀρρωστος.

Πρέπει νὰ κάμης καρδιαν δὲν εἶναι τίποτες.

Αἰσθάνομαι μεγάλην φωτίαν εἰς τὸ κεφάλι
μου.

Ἐπῆρες καθαρτικά;

Πόσα ἱατρικὰ ἔβαλες;

Ἐβαρέθηκα ἀπὸ τὰ ἱατρικά.

62. 1817: *λαλεῖ*.

63. Σ. 200-202.

64. 1817: *tenuto*.

65. 1848-1854.

Non beviate altro che brodo.
 Non posso muovermi.
 Datemi un cuscino.
 Mi si deve cavar sangue dal piede.
 Tutto quel che prendo mi par amaro.
 Quanto mi dispiace d'esser a letto!

Vi raccomando, caro amico, i miei
 interessi.
 Quanto non è felice chi è sano!
 La maggior parte dei medici sono igno-
 ranti, o per dir meglio, ministri di
 morte.
 Guai a chi cade in mano di codesti
 cani!
 Te beato, che in tutto il tempo della tua
 vita non avesti mai bisogno de'
 medici!

Io so governarmi da me stesso.
 Basta riflettervi bene e conoscere il pro-
 prio temperamento e poi il medico
 migliore è la Natura.
 Per altro quando siamo ammalati, il
 medico ci è di conforto.
 Non dico che non si trovino buoni me-
 dici; ma sono rari.
 Il nostro discorso è solo dei falsi
 medici.
 Caro amico non vorrei che il troppo
 discorrere aggravasse il vostro male.
 La vostra compagnia mi è gratissima.
 Vi prego, non mi abbandonate.
 Bisogna approntare quelle lettere.
 Leggetemi, vi prego, quella
 lettera.
 Quel periodo non va bene.
 Non vorrei che l'amico andasse in collera.
 Eppure bisogna dirgli schietto il vostro
 sentimento.
 Sì ma quelle stesse ragioni si potevano
 esprimere anche in altra maniera.
 Non vi alterate; il rimedio è pronto; vado
 a rifare la lettera.
 Mi dispiace di darvi tanto incomodo.
 Mi meraviglio; voi siete padrone di
 Comandarmi liberamente.

Μὴ πίνῃς ἄλλο, πάρεξ ζουμί.
 Δὲν μπορῶ νὰ σαλεύσω.
 Δός μοι ἓνα μαξιλάρι.
 Ἔχουν νὰ μοῦ εὐγάλουν αἷμα ἀπὸ τὸ πόδι.
 Ὅ,τι πέρνω μοῦ φαίνεται πικρὸν.
 Πόσον μοῦ κακοφαίνεται νὰ εἶμαι στὸ
 κρεβάτι!

Σοῦ συστένω, ἀκριβέ μου φίλε, τὰς ὑπο-
 θέσεις μου.
 Ὡ πόσον εἶναι εὐτυχῆς ὅποιος εἶναι γερός!
 Οἱ περισσότεροὶ Ἴατροὶ εἶναι ἀμαθεῖς, ἢ
 μᾶλλον εἰπεῖν αὐτοὶ εἶναι οἱ ὑπηρέται
 τοῦ θανάτου.
 Ἄλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον, ὅπου πέση εἰς τὰ
 χέρια αὐτῶν τῶν σκύλων!

Μακάριος ἐσὺ, ὅπου εἰς ἔλῃν σου τὴν ζωὴν
 δὲν ἔλαβες ποτὲ χρεῖαν ἀπὸ τοὺς ἰα-
 τρούς.
 Ἐγὼ ἤξεύρω νὰ κυβερνῶμαι ἀφ' ἑαυτοῦ μου.
 Φθάνει νὰ θεωρήσῃ τινὰς καλὰ, καὶ νὰ κα-
 ταλάβῃ τὴν κρᾶσίν του, καὶ ἔπειτα ὁ
 καλλήτερος ἰατρός εἶναι ἡ Φύσις.
 Μὰ ὅταν τινὰς εἶναι ἀρρωστος, ὁ ἰατρός τὸν
 παρηγορεῖ.
 Δὲν σοῦ λέγω νὰ μὴν εὐρίσκωνται καὶ ἐπι-
 τήθειοι ἰατροί· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι σπάνιοι.
 Ἡμεῖς ὁμιλοῦμεν μόνον διὰ τοὺς ψευδοῖα-
 τρούς.
 Καλέ μου φίλε, δὲν ἤθελα ἢ πολλαῖς ὁμιλίαις
 νὰ σοῦ ἀυξήσουν τὸ πάθος.
 Ἡ συντροφία σου μοῦ εἶναι ἀρεστότατη.
 Σὲ παρακαλῶ, μὴ με ἀφήσης.
 Πρέπει νὰ ἐτοιμάσωμεν ἐκείνας τὰς γραφάς.
 Σὲ παρακαλῶ νὰ μοῦ ἀναγνώσῃς ἐκείνην τὴν
 γραφὴν.
 Ἐκείνη ἡ περίοδος δὲν πηγαινεὶ καλὰ.
 Δὲν ἤθελα νὰ ὀργισθῇ ὁ φίλος.
 Ὅμως πρέπει νὰ τοῦ εἰπῇ τινὰς καθαρὰ τὸν
 σκοπὸν σου.
 Ναι, μὰ ἐκεῖνα τὰ ἴδια δίκαια ἤμποροῦσε
 τινὰς νὰ τὰ ἐξηγήσῃ με ἄλλον τρόπον.
 Μὴ συγχύζεσαι, ἡ θεραπεία εἶναι ἐτοιμη.
 Πηγαίνω νὰ ξανακάνω τὴν γραφὴν.
 Μοῦ κακοφαίνεται νὰ σὲ ἐνοχλῶ τόσο.
 Σὲ θαυμάζομαι, ἐσὺ δύνασαι νὰ με προστά-
 ζῃς ἐλεύθερα.

Oh adesso va bene.
Vi ringrazio infinitamente.⁶⁶

᾽Ω τώρα πηγαίνει καλά.
Σὲ εὐχαριστῶ ἀπείρω.

Δώδεκα διάλογοι υπάρχουν και στην *Grammatica della lingua italiana* του Σπυριδωνος Βλαντή,⁶⁷ όπου ενσωματώθηκαν μετά τον θάνατό του (1830) απρὸς γύμνασιον τῶν ὅσοι τῶν Ἑλλήνων ἐπιθυμοῦν νὰ σπουδάσωσι τὴν Ἰταλικήν». ⁶⁸ Από τους διαλόγους αυτούς πληροφορούμαστε για την καθημερινή ζωή των νεαρῶν Ἑλλήνων που ἔρχονταν στη Βενετία για σπουδές ἢ για να μάθουν ιταλικά. Συναντάμε ευγενικούς νεαρούς οι οποίοι πηγαίνουν σε σπίτια γνωστῶν, καλοῦνται για φαγητό το μεσημέρι, εκτιμούν την *κιοκολάταν* (σ. 243), εκφράζουν ευχές (διάλογος Ε'), πηγαίνουν στον ράπτη (διάλογος Ζ'), συναντούν τον δάσκαλο των ιταλικῶν και κανονίζουν τις ὥρες διδασκαλίας και την τιμή (διάλογος Η'), γελάνε πολύ με αστεία ανέκδοτα (διάλογος Ι' — Ἐφ' οὗ ἔπαυσε τοῦ νὰ πῆν ἄρχισε νὰ μᾶς διηγῆται μερικὰ μωθάρια τόσον νόστιμα, ὥστε μᾶς ἔκαμε νὰ ξεκαρδιοθῶμεν ἀπὸ τὰ γέλια, σ. 253). Ἰδιαιτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο ενδέκατος διάλογος, ο οποίος διαφημίζει ἕνα βιβλίο:

Διάλογος ΙΑ' (σ. 253-255)

Dove ti sei trattenuto fin'ora?
In casa del Signor ...
E perché hai fatto così tardi?
Mi trattenni a leggere un libro che veramente mi recò piacere, e con sommo mio rincrescimento mi convenne tralasciare di leggerlo per essersi avvicinata la notte.

Ποῦ διέτριψες ἕως τώρα;
Εἰς τοῦ Κυρίου ...
Και διατί ἤργησες τόσον;
Ἐνέγνωσα ἓν βιβλίον, τὸ ὅποιον ἐπ' ἀληθείας μὲ ὑπερήρεσε· και μὲ πολλήν μου δυσαρέσκιαν ἐβιάσθην νὰ διακόψω τὴν ἀνάγνωσιν, ἐπειδὴ ἄρχισε νὰ νυκτώνη.

66. Σ. 204-207.

67. Η δὲ γλῶσση γραμματικὴ του Βλαντή τυπώθηκε πολλές φορές στη Βενετία: 1800, 1803, 1807, 1815, 1816, 1818, 1821, 1831, 1847, 1851, 1852, 1862. Στη Biblioteca Marciana σώζονται οι εξῆς εκδόσεις: 10.C.137: *Grammatica della lingua italiana, di Spiridione Blandi. Edizione quarta di varie necessarie nozioni accresciuta*, Ἐν Βενετία, παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1815· 12.C.166: *Grammatica della lingua italiana, di Spiridione Blandi. Nuovamente corretta ed accresciuta in fine di varii dialoghi famigliari*, Ἐν Βενετία, παρὰ Φραγκίσκῳ τῷ Ἀνδρεόλῳ, 1831· 267.C.44: *Grammatica della lingua italiana ... nuovamente corretta e accresciuta in fine di varii dialoghi famigliari*, Ἐν Βενετία, ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς τυπογραφίας τοῦ Φοίνικος, 1847· 267.C.44, 267.C.43: *Grammatica della lingua italiana ... nuovamente corretta e accresciuta in fine di varii dialoghi famigliari*, Ἐν Βενετία, ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς τυπογραφίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, 1851. Βλ. Ηλιοῦ, EB 19ου α., 1803.35, 1807.15, 1815.47, 1816.41, 1818.32, και Γκίνης - Μέξας, EB, αρ. 8, 1297, 2034, 4514, 5377, 5651, 9021.

68. *Grammatica della lingua italiana, di Spiridione Blandi. Nuovamente corretta ed accresciuta in fine di varii dialoghi famigliari*, Ἐν Βενετία, παρὰ Φραγκίσκῳ τῷ Ἀνδρεόλῳ, 1831, σ. 1.

Di grazia fammi il piacere di dirmi cosa questo libro è intitolato?

È intitolato: *Le avventura di Telemaco*, in lingua greca moderna.

L'ho letto tempo fa anch'io, e mi piacque moltissimo.

Quanto tempo sarà?

Saranno sei anni.

Tu hai letto dunque una vecchia edizione; questa è stampata nell'anno 1830.

E dove fu impressa?

In Venezia dai torchi del Signor Francesco Andreola. La edizione poi è stata corretta da moltissimi errori e con ogni diligenza riprodotta, adorna anche di 25 belle figure.

Sai tu il prezzo?

Non lo so di certo, ma credo che si venda a sedici lire Venete senza alcun ribasso.

Mi sembra molto caro.

Ti assicuro che se tu la vedessi gli daresti anche più! Se ti ricordi la vecchia edizione costava lire venticinque e non era così migliorata siccome questa il cui prezzo è anche minore.

Sei hai incontro per Venezia col mezzo di qualche amico fa l'acquisto d'una copia per conto mio.

Domani per appunto devo scrivere ad un mio corrispondente di Venezia, e gli commetterò di spedirmene due copie una per tuo uso, e l'altra per me, mentre desidero leggere il fine di queste Avventure.

Ti ringrazio e ti prego di ricordarti.

Non dubitare.

Εἰπέ μοι, σέ παρακαλῶ, πῶς ἐπιγράφεται τὸ βιβλίον τοῦτο;

Τύχαι Τηλεμάχου,⁶⁹ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν.

Τὸ ἀνέγνωσα κ' ἐγώ, καὶ μὲ ἤρρεσε πολλὰ.

Πόσος καιρὸς εἶναι;

Ἐξ χρόνοι σχεδόν.

Ἀνέγνωσας λοιπὸν τὴν παλαιὰν ἔκδοσιν ἢ ἀνωτέρω ἐτυπώθη κατὰ τὸ 1830.

Εἰς ποῖον μέρος;

Εἰς Βενετίαν, ἐκ τῶν πιεστηρίων τοῦ Κυρίου Φραγκίσκου Ἀνδρεῶλα· αὕτη ὅμως ἡ ἔκδοσις ἐκαθαρίσθη ἀπὸ πάμπολλα λάθη, καὶ μετὰ πάσης ἐπιμέλειας μετεποιήθη, καλλωπισθεῖσα προσέτι καὶ μὲ 25 ὥραιας εἰκόνας.⁷⁰

Ἡξέυρεις τὴν τιμὴν;

Ἄν τὴν ἡξέυρω μετὰ βεβαιότητος, νομίζω ὅμως ὅτι πωλεῖται δεκαεξ ἕκτρας Βενετικὰς χωρὶς συγκατάβασιν.

Μοὶ φαίνεται πολλὰ ἀκριβὸν τὸ βιβλίον.

Σὲ βεβαιῶν ὅτι ἂν τὴν ἰδῆς θέλεις δώσει καὶ περισσότερον. Ἄν ἐνθυμῆσαι ἡ παλαιὰ ἔκδοσις ἐπωλεῖτο εἰκοσιπέντε ἕκτρας καὶ δὲν ἦτον διορθωμένη καὶ καλοτυπωμένη ὡς αὕτη ἡ νέα, τῆς ὁποίας ἡ τιμὴ εἶναι καὶ ὀλιγωτέρα.

Ἄν ἔχῃς εὐκαιρίαν διὰ τὴν Βενετίαν, ἀγόρασόν με ἓν σῶμα μὲ τὸ μέσον τινὸς φίλου σου.

Αὐρίον μάλιστα μέλλω νὰ γράψω εἰς ἓνα τῶν ἀνταποκριτῶν μου εἰς Βενετίαν, καὶ θέλω τὸν παραγγεῖλει νὰ μὲ στείλῃ δύο σῶματα ἓν διὰ σέ καὶ ἄλλο δι' ἐμέ, ἐπειδὴ ἐπιθυμῶ νὰ ἀναγνώσω τὸ τέλος τούτων τῶν Τυχῶν.

Σ' εὐχαριστῶ, καὶ σέ παρακαλῶ νὰ τὸ ἐνθυμηθῆς.

Μὴ ἀμφιβάλλῃς.

69. Πρόκειται για το βιβλίο του Fenelon, *Τύχαι Τηλεμάχου ... μεταφρασθεῖσαι δὲ ὑπὸ Α. Π. Γοβδελά. Νῦν νεωστὶ τύποις ἐκδοθεῖσαι ἐπιστασία καὶ διορθῶσαι λεκτικῇ καὶ ὀρθογραφικῇ Ἀντωνίου Α. Πατεράκη, Βενετία, παρὰ Φραγκίσκου τῷ Ἀνδρεῶλα, 1830. Βλ. Γκίνης - Μέξας, ΕΒ, αρ. 1995 (Marciana, 40.d.277-278).*

70. Χρῦσα Μαλτέζου, *Χαρακτικά του Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας*, Βενετία 2000, σ. 71-98.